

ALDE FRYSKE TSJERKEN

nr. **27** juni 2022

Onleesbare zerken

De kerkgeschiedenis van Harich

Rouwboard voor 'dy't net berne binne'

Naar de kerk om nieuws

Conserveren en scheppen

In dit nummer

In dit nummer

Alde Fryske Tsjerken

opvolger van 'Keppelstok'

nr. 27 juni 2022

ISSN 2210-7657

STICHTING ALDE FRYSKJE TSJERKEN

Opgericht 9 september 1970

Dagelijks bestuur en directie
Drs. Hendrik ten Hoeve, voorzitter
Ing. Martin Weerd, secretaris
Drs. Hanneke Lens, penningmeester
Mr. Ebe Veerman
Michael Zwartelé
Hester Simons BA, directeur

Adres
Postbus 137
8900 AC Leeuwarden
Bezoekadres: Emmakade 59
Tel: 058-2139666
E-mail: info@aldefrysketsjerken.nl
Rabobanknr: NL81 RABO 0172 4165 82
ING: NLO7 INGB 0000 7307 89

Donateurschap
Minimaal per jaar € 17,50
Opzegging vóór 1 november via
info@aldefrysketsjerken.nl of schriftelijk naar
bovenstaand adres

Redactie
Hans Willems, voorzitter
Drs. Louw Dijkstra, secretaris
Drs. Hylke Algra
Prof. dr. Sible de Blaauw
Drs. Willem Hansma
Dr. Marie-Anne de Harder
Drs. Marlies Stoter
Dr. Oebele Vries

Redactieadres
Postbus 137
8900 AC Leeuwarden
E-mail: louw.dijkstra@hetnet.nl

Deze uitgave wordt mede
mogelijk gemaakt door:

provincje fryslân
provincie fryslân

Professionele Organisatie voor
Monumentenbehoud

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

1

WILLEM HANSMA

Onleesbare zerken in Friese kerken

*De ontcijfering en identificatie van
ernstig beschadigde grafzerken*

7

HANS WILLEMS

'Tot Godes eer en Leer'

Kerk van Harich heeft roerige geschiedenis

11

Stichtingsnieuws

27

MARIE-ANNE DE HARDER

De kerkenspraak

Naar de kerk om nieuws

29

HANS WILLEMS

Conserveren en scheppen

*Restaurator en kunstschilder
Randolph Alger*

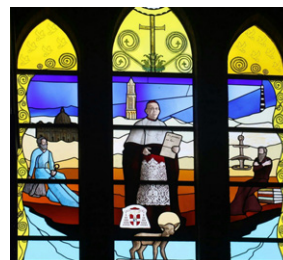

Foto voorzijde: Hans Willems (pagina 7)

De zerken in het koor van de Laurentiuskerk van Raerd van boven. Achteraan in het midden de twee priesterzerken.

WILLEM HANSMA

Onleesbare zerken in Friese kerken

De ontcijfering en identificatie van ernstig beschadigde grafzerken

De foto's bij dit artikel zijn van de auteur, tenzij anders vermeld

In vrijwel alle Friese dorpskerken die meer dan twee eeuwen oud zijn, bestaat de vloer in elk geval voor een deel uit grafzerken. Ze markeren de graven van vooraanstaande personen die het voorrecht konden genieten om in de kerk begraven te worden. In de Bataafs-Franse Tijd (1795-1813) was er om hygiënische redenen al kritiek op dit gebruik en kwam er een verbod. Na het vertrek van de Fransen in 1813 werd dat echter weer ongedaan gemaakt. Toch kwam in 1829 definitief een einde aan het begraven in kerken, evenals aan het begraven binnen de bebouwde kom van grotere plaatsen.

De grafzerken zijn echter in de kerken blijven liggen. Vaak zijn ze jarenlang bedekt geweest onder een houten vloer, andere hebben wat dieper onder het zand gelegen, maar de meeste zijn nu weer goed zichtbaar en – wat belangrijker is – goed leesbaar. Nog steeds worden er zerken teruggevonden, zoals in het voorjaar van 2021 in Pingjum en een paar maanden geleden in de Martinikerk van Sneek. In beide kerken werd een deel van de houten vloer verwijderd en kwamen lang verborgen grafstenen aan het licht. Vaak zijn de teksten ervan wel overgeleverd, maar soms komen er zerken tevoorschijn die tot dan toe volledig onbekend waren. Sommige zijn zo beschadigd en afgesleten, dat het een schier onmogelijke klus lijkt om te achterhalen tot wiens gedachtenis ze ooit in de kerk gelegd zijn.

In dit artikel willen we een drietal van dergelijke ‘onleesbare’ grafstenen wat nader bestuderen en laten zien hoe met verschillende hulpmiddelen en bronnen toch meer over de identiteit van de overledene gezegd kan worden dan in eerste instantie vermoed werd. Achtereenvolgens passeren een priesterzerk uit Raerd, een hoofdsteen uit Harlingen en een zandstenen sarcofaagdekseel uit Jellum de revue.

RAERD

Tijdens de restauratie van te Laurentiuskerk te Raerd (2009-2012) bleken bij het verwijderen van de houten vloer van de dooptuin in het koor twee laatmiddeleeuwse zerken te liggen. Van beide waren de teksten onleesbaar, doordat in het verleden het randschrift compleet weggehakt was. Dankzij het feit dat men bij de ene steen iets minder grondig te werk gegaan was dan bij de andere, was al gauw duidelijk dat een van beide zerken aan priester Wybrand van Albada toebehoorde. Hij overleed in 1576.

De andere steen moest ook een priesterzerk zijn. In de bovenste helft is namelijk nog een miskelk met een hostie erboven herkenbaar. Daaronder is een familie-wapen uitgehouwen. Het randschrift is, zoals gezegd, geheel uitgekapt, vermoedelijk omdat men de tekst niet relevant meer vond en de steen als ‘vloerbedekking’ wilde handhaven.

Materiaal en uiterlijk van de vrij sobere steen doen vermoeden dat hij uit de eerste helft van de zestiende eeuw dateert. Wijlen Otto Roemeling noemde al vrij snel de naam van Menno Ulckeszoon. Hij werd in 1508 tot priester gewijd en is vanaf 1509 bekend als pastoor van Raerd. In de archieven wordt hij daar in 1542 voor het laatst genoemd. Zijn opvolger was de hierboven genoemde Wybrand van Albada.¹

Leden van de grafschriftencommissie van het Genealogysk Wurkferbân herkenden in het uitgehakte wapen (heraldisch) rechts een adelaar en links een ster met eronder een roos. Dit wapen is identiek aan dat van de familie Juckema, een adellijk geslacht uit Stiens. In de genealogie van de Juckema's is echter geen Menno (of Minne) terug te vinden.

Roemeling deed de suggestie om in het archief van Kampen een akte uit 1517² op te vragen die door Meester Menno gezegd was. In de akte wordt de verzoening

De zerk van meester Menno

Het zegel van meester Menno

bekrachtigd tussen enkele Groningers en een Lemster enerzijds en de stad Kampen anderzijds. Op het betreffende zegel zijn duidelijk de adelaar, de ster en de roos te herkennen die ook op de grafzerk voorkomen. Daarmee kon de steen met zekerheid als de grafzerk van meester Menno Ulkeszoon, pastoor te Raerd, worden geïdentificeerd.

DE TEKST

Voor de reconstructie van de verdwenen tekst van het randschrift hebben we een vijftal aanknopingspunten. Wie de *Teksten van memorabilia uit Friesland* van Hessel de Walle³ doorneemt, ziet al gauw dat voor grafzerken vaak vaste formuleringen worden gebruikt. Daardoor is het mogelijk om soms bij kleine aanwijzingen toch een groot deel van een tekst vrij betrouwbaar te reconstrueren. Op de zerk van Meester Menno vormt een H op de rechter lange zijde in dit verband een belangrijk detail. Omdat een tekst altijd in de linkerbovenhoek – dus op de korte bovenkant – begint, moeten daar de woorden INT IAER gestaan hebben. Op de lange zijde volgt dan ONSSES HEREN, waarna we een jaartal kunnen verwachten.

Een tweede aanknopingspunt zijn de nog zichtbare ruitjes die als woordgrens zijn aangebracht. Daarmee kan worden ingeschat hoe lang bepaalde woorden geweest zijn. Daarnaast kunnen we soms aan de haksporen zien hoeveel letters er weggehakt zijn. Het veronderstelde jaartal op de grafzerk begint met twee kort op elkaar volgende ruiten. Daardoor is er maar plaats voor één letter: de M, het Romeinse cijfer voor 1000. Vervolgens kunnen we aan de sporen zien dat er vijf c's weggehakt moeten zijn: 500. Boven de paar haksporen erna staat een afkortingsbalkje, wat erop wijst dat er ENDE heeft gestaan. Met een beetje goede wil zijn vervolgens vier keer een x en drie keer een i te herkennen, waardoor we uiteindelijk in het jaar 1543 terecht komen.

Een vierde belangrijke aanwijzing wordt gevormd door de gotische letters die met een lange stok geschreven worden. Die had de steenhouwer namelijk door de boven- en onderrand van het randschrift laten 'schieten'. Zo loopt van de bovengenoemde H de eerste stok door de boven- en de tweede door de onderrand. Op deze wijze is het mogelijk om achter het jaartal 1543 de woorden OP SINT MILDACH STERF DÊ te reconstrueren, waarbij de dakjes voor een afkortingsteken staan. Dit fragment noemt de heiligendag waarop de priester is overleden. Wanneer ons vermoeden klopt, zou dat betekenen dat Menno op de naamdag van Sint Michiel, 29 september, is overleden.

De vijfde aanwijzing tenslotte wordt gevormd door de al genoemde afkortingstekens, zogenaamde nasaalstreken. De oorsprong van het gebruik hiervan moet gezocht worden in Latijnse middeleeuwse handschriften, waarin vaste uitgangen van woorden door een afkortingsteken vervangen konden worden. Op grafzerken is bijvoorbeeld vaak een slot-N niet uitgehakt, maar simpelweg

Afkortingstekens

'Doorgeschoten letters'

De hoofdsteen in Harlingen

aangegeven met een horizontaal balkje boven de voorgaande E. Ook bij andere letters kan dit het geval zijn, zoals bij de naam MICHIEL en de uitgang -DE in het al eerdergenoemde ENDE. Het voordeel van afkortingen is dat er ruimte beschikbaar is voor nog wat meer tekst.

Opvallend is grote aantal afkortingstekens op de linker lange zijde van de Raerder zerk. Het lijkt er sterk op dat de steenhouwer de nog beschikbare ruimte wat verkeerd ingeschat heeft. Zelfs de naam Menno heeft maar één N met een balkje erboven, iets wat we trouwens in de Kamper akte ook tegenkwamen.

Na STERF lezen we met de nodige afkortingstekens DE ES MR MENO PSO, wat staat voor DEN EERSAMEN MEESTER MENNO PERSONA. 'Persona' of 'personer' is in het Oud-Fries de gebruikelijke term voor pastoor.

Tenslotte vermoeden we dat op de tweede regel bovenaan de zerk, dus weer op de korte zijde, de vaker op oudere zerken voorkomende tekst BID VOER DIE SIEL gestaan heeft.

Het resultaat van al het speurwerk is dus als volgt: INT IAER / ONSES HEREN M CCCCC ENDE XX / XXIII OP SINT / MICHIELDACH STERF DEN EERSAMEN MEESTER MENNO PERSONA / BID VOER DIE SIEL.

HARLINGEN

Eind april 2020 zette een overbuurman van de Grote Kerk in Harlingen een schep in de grond van zijn achtertuin met de bedoeling een gedeelte te bestraten voor houtopslag. Daarbij stuitte hij op een kleine grafzerk waarop vaag nog wat letters zichtbaar waren. Het betrof een zogenaamde hoofdsteen, een zerk die alleen het hoofdeinde van een graf bedekte. Ongetwijfeld heeft hij ooit op een van de paden tussen de banken in de Grote Kerk gelegen. Op de linkerkant van de steen zijn nog woorden leesbaar, terwijl rechts alles afgesleten is doordat er talloze Harlingers overheen gelopen zijn. Bij een renovatie moet de steen uit de vloer zijn verwijderd en als bestrating achter een van de huizen aan het Kerkpad hergebruikt zijn. De huidige eigenaar van het pand leek de vondst belangrijk genoeg om de gemeente ervan op de hoogte te brengen. En die schakelde vervolgens de grafschriftencommissie in.

Na grondige bestudering bleken maar een paar woorden en letters aan de linkerkant leesbaar:

Diakenbord met de naam in Museum het Hannemahûs met het wapen van Jelle Agema

1808...
J..l.....
In leven
Catechi.....
Gereformeerde
Harlingen
Algemeen
1823 den 2.....
H.....
Lanting
74 Jaar.....

Belangrijkste aanknopingspunten waren het sterfjaar 1808 en de naam Lanting, die in Harlingen veelvuldig bleek voor te komen. Hessel de Walle, lid van de graf-schriftencommissie, vond op www.allefriezen.nl een mogelijke combinatie. Jaartal en naam correspondeerden met het echtpaar Jelle Ages Agema en Rinske Romkes Lanting. Jelle Agema was steenhouwer in Harlingen en diaken. Zijn familiewapen met daarop zijn naam en het jaartal 1785 komt voor op een van de diakenborden in museum het Hannemahuis te Harlingen.⁴ Zijn bekendste werk zijn de vier leeuwen die de Harlinger Leeuwenbrug sieren. In 1788 deed hij zijn steenhouwerij aan de kant: in de Leeuwarder Courant van 17 mei wordt zijn 'geabandonneerde' boedel te koop aangeboden. De hele steenhouwerswinkel wordt verkocht met alle gereedschappen en de materialen die daar nog aanwezig zijn.

In de laatste twintig jaar van zijn leven moet Jelle Agema toch aan de kost gekomen zijn en daar zegt de grafsteen misschien iets over. Het woorddeel 'Catechi...' op de zerk staat voor 'Catechiseermeester'. Agema was blijkbaar werkzaam als godsdienstleraar. Door zijn contacten als diaken is het niet onmogelijk dat hij daarbij de wezen uit het wees- en arnhuis onder zijn hoede

Een van de vier leeuwen bij de Leeuwenbrug in Harlingen, het bekendste werk van Jelle Agema

had. Helaas is daarover in de archieven van het weeshuis niets terug te vinden, mogelijk omdat hij als catechiseermeester in dienst van de kerk was. Van het kerkarchief is in de loop der tijd veel verloren gegaan.

In elk geval weten we dus zeker dat Agema diaken was en de term 'Algemeen' zou gevolgd kunnen zijn door 'Armen'. In die functie zal hij ook bij het wees- en arnhuis van Harlingen betrokken zijn geweest. Het kan geen toeval zijn dat zijn zoon Bartele in 1820 voogd der algemene armen was en zijn zoon Jelle binnenvader in het Hervormde diaconiehuis.⁵

Met de biografische gegevens die Hessel de Walle nog wist te verzamelen en de vaste formules die we op grafzerken tegenkomen, bleek het mogelijk om samen tot een hypothetische reconstructie van de tekst te komen, die correspondeert met de beschikbare ruimte:

1808 den 10 december stierf
Jelle Ages Agema oud 54 jaar
In leven mr Steenhouwer en
Catechiseermeester van het
Gereformeerde weeshuis te
Harlingen en Diaken der
Algemeene Armen aldaar

1823 den 24 dec: stierf zijn
Huisvrouw Rinske Romkes
Lanting in den ouderdom van
74 Jaaren en is hier begraven

De kerk van Jellum in 1723 op een tekening van Stellingwerff

Het sarcofaagdeksel dat gevonden werd bij de kerk van Jellum

JELLUM

De derde en laatste zerk die we hier bespreken, kwam in februari 2021 tevoorschijn bij graafwerk naast de kerk van Jellum. Het gebouw is als kerk niet meer in gebruik en werd omgebouwd tot een 'cultuurhuis'. Voor de aanleg van een waterleiding moest er buiten de gevel gegraven worden en daarbij stuitte men op een trapeziumvormig sarcofaagdeksel van rode zandsteen. Hij was voor het grootste deel nog intact.

Aan een afgebroken fragment van het hoofdeinde was te zien dat het om een priesterzerk moest gaan: duidelijk was daarop de rand van een miskelk zichtbaar.⁶ Nu zijn er uit Jellum niet veel priesters bekend, Otto Roemeling noemt er zeven.⁷ De eerste naam van de lijst is die van Pieter Lasco, overleden in 1474. Deze Pieter wordt genoemd in een beschrijving van de kerk van Jellum uit 1787 door de toenmalige predikant Ernestus Viglius: *Onder het orgel in de Voorkerk leest men op een oude roode grafzerk 1474 do sterf her piter lasco, verder voor ons niet wel leesbaar.*⁸

Dit gebouw werd in 1893 door brand verwoest. Bij de herbouw van de kerk in 1895 is deze zerk uit de hal verdwenen.

Bij bestudering van de zerk bleek de linkerkant nog goed leesbaar. Op de korte onderzijde waren in gotisch schrift de letters -TE M te lezen, op de lange zijde gevolgd door AIRIE ANUNCIATIO DACH BED VOER DIE SIEL. Met enige moeite waren op de rechterrاند de letters LAS te herkennen, wat tot de overtuiging leidde dat hier sprake moest zijn van de zandstenen zerk die in 1787 nog in de hal van de kerk lag. Ervoor bleek de

De linkerhoek onder van de steen in Jellum. Links een M, dan een versiering en vervolgens om de hoek ARIE, samengevoegd MARIE

naam PETER te staan. Omdat ds. Viglius in 1787 niet repte over de tekst op de linkerszijde en de letters daarvan ook nu nog goed te lezen zijn, vermoeden we dat er toentertijd iets bovenop heeft gestaan, wat heel moeilijk te verplaatsen was.

We meenden de tekst al bijna gereconstrueerd te hebben, toen Oebele Vries, voormalig universitair docent voor Oud-Fries aan de Rijksuniversiteit Groningen, vraagtekens plaatste bij de naam Lasco. Hij suggereerde dat het een gissing was van ds. Viglius, die misschien onder de indruk was geraakt van het werk van Johannes à Lasco, een invloedrijke zestiende-eeuwse reformator. Nadere bestudering van de lettersporen op de zerk bracht aan het licht dat er in plaats van LASCO waarschijnlijk PASTOER heeft gestaan.

Met de informatie van ds. Viglius, onze eigen waarnemingen en de tekst van een twee jaar jongere priesterzerk in de kerk van het nabijgelegen Bears is de volgende tekstreconstructie tot stand gekomen: ANNO M CCCC LXXIV DO STERF HER PETER PASTOER OP SINTE MAIRIE ANNUNCIATIO DACH BED VOER DIE SIEL. Genoemde heiligendag staat voor de rooms-katholieke feestdag Maria Boodschap, die op 25 maart valt.

TOT SLOT

Identificatie van een oude zerk is een zaak van lange adem: observeren, nadenken, hypotheses formuleren, bronnen raadplegen, controleren en dat proces herhalen

zo vaak als nodig is om achter de oorspronkelijke tekst en vooral achter de identiteit van de overledene te komen. Dat maakt iedere vondst weer tot een intrigerende speurtocht, die soms pas na jaren eindigt. Zo liggen er in Kubaerd en Lytsewierrum in elk geval nog drie beschadigde zerken waarvan het onderzoek voorlopig nog wel even doorgaat.

Willem Hansma is neerlandicus en theoloog en redacteur van Alde Fryske Tsjerken. Hij is als docent Nederlands en kunstgeschiedenis werkzaam in het middelbaar beroepsonderwijs.

Noten

- 1 Roemeling, O.D.J., *Heiligen en Heren. Studies over het parochie-wezen in het Noorden van Nederland vóór 1600*. Leeuwarden 2013. Bijlage 1, p. 936-937.
- 2 GA Kampen, O.A. nr. 2744 reg. 399.
- 3 <https://www.walmar.nl/inscripties.asp>
- 4 <https://www.museum.frl/collectie/objecten/100010699/>
- 5 *Genealogysk Fierboek* 2013. Leeuwarden 2013, p. 129-130.
- 6 Zie ook: Steensma, R., De iconografie van de laatmiddeleeuwse Friese priesterzerken. Spiegel van een overgangstijd. In: *De Vrije Fries* 88 (2008) p.65-86. (2022: https://koninklijkfriesgenootschap.nl/wp-content/uploads/2021/01/DVF_2008_Binnenwerk.pdf).
- 7 Roemeling 2013. Bijlage 1, p. 495-496.
- 8 Viglius, E., Beschrijvinge van 't dorp Jellum en van deszelfs Kerk en Toren 1787. In: *De Vrije Fries* 18 (1895) p.63-80. (2022: <http://images.tresoar.nl/wumkes/periodieken/dvf/dvf-0234-1883-15.pdf>).

HANS WILLEMS

‘Tot Godes eer en Leer’

Kerk van Harich heeft roerige geschiedenis

Hoog torenen kerk en kerktoeren uit boven de dorpskom van Harich. De foto's bij dit artikel zijn van de auteur, tenzij anders vermeld

In de nu meer dan halve eeuw van het bestaan van de stichting Alde Fryske Tsjerken bleef Gaasterland een witte vlek. Met de verwerving van de kerk van Harich komt daar verandering in. En het is meteen een bijzonder visitekaartje dat wordt binnengehaald. Het godshuis doorstond vele crises in zijn bestaan, voor het laatst toen in 1979 een defecte kachel tot een fikse brand leidde. Herstel volgde en de aan de heilige Laurentius gewijde kerk staat er ondanks de roerige geschiedenis *kreas* bij.

Wie stroopt straks nog de mouwen op voor onze kerk? Die vraag stelden de kerkrentmeesters van de Protestantse gemeente Harich-Ruigahuizen zich in 2017. Na diepgaande gesprekken in de gemeente werd de conclusie getrokken dat de bestuurskracht van de gemeente over tien jaar flink zou zijn ingeboet. Doorgaan op het bestaande pad werd daarmee ondenkbaar. Kerkenraadsvoorzitter Durk Tuinier: “De geschiedenis leert dat onze gemeente vaker zware crises doorstond, maar erop vertrouwen dat het ook nu wel weer goed zou komen, vonden we niet realistisch.”

Maar wat dan? Al gauw kwamen er twee scenario's op tafel. Het kerkgebouw onderbrengen in een dorpsstichting of aansluiting zoeken bij een bestaande stichting, zoals de stichting Alde Fryske Tsjerken (AFT). Tuinier: “We wilden hoe dan ook dat het hele dorp nauw betrokken zou blijven bij het gebouw, want in het verleden zijn er veel offers gebracht voor de kerk.” Tijdens de gesprekken met AFT was er al gauw een klik. De enorme ervaring die de stichting heeft in het beschermen van

monumentale kerken gaf de doorslag, zegt Tuinier. En zo kon in september 2020 de kerk worden overgedragen. Vijf mensen uit het dorp, onder wie één vertegenwoordiger van de Protestantse Gemeente, vormen de plaatselijke commissie die de exploitatie van het

Het gietijzeren toegangshek uit de negentiende eeuw, met symbolen van leven en dood zoals een zandloper, zeisen en een vlinder

De predikant Jan Cornelisz. Sylvius (1564-1638), Rembrandt van Rijn, 1646, ets (Bartsch 280ii (2)) Collectie Fries Museum, Leeuwarden | Aankoop mogelijk gemaakt door de Vrienden van het Fries Museum

Johannes Cornelis Sylvius

Van een van de eerste protestantse voorgangers in Harich, dominee Johannes Cornelis Sylvius (1564-1638), zijn twee geëtste portretten van niemand minder dan Rembrandt van Rijn bewaard gebleven. Een daarvan, een postuum portret, is sinds 2021 in bezit van het Fries Museum. In 1597 was Sylvius bevestigd als predikant van Balk, Harich en Sondel, waar hij maar een jaar zou blijven. De in Amsterdam geboren en in Franeker opgeleide predikant was getrouwd met een volle nicht van Saskia van Uylenburgh, met wie Rembrandt in 1634 trouwde. Sylvius trad op als voogd van Saskia en tekende als getuige bij haar ondertrouw. Dertig jaar werkte hij na zijn Friese periode als predikant van de Oude Kerk in Amsterdam en als zodanig doopte hij het tweede kind van Rembrandt en Saskia.

gebouw ter hand neemt. Twee keer in de maand wordt er nog gekerkt. Verder zullen er concerten, exposities en andere activiteiten plaatsvinden.

‘GEWIJDE PLAATS’

Harich dankt zijn naam waarschijnlijk aan een Germaanse aanduiding voor een gewijde plaats, bijvoorbeeld een offerplek. Het dorp telt bijna vijfhonderd inwoners en ligt op de noordelijkste zandrug van Gaasterland. Het grenst aan de lager gelegen veenpolders tussen Fluessen en Sleattemermar. De kerk vormt het fraaie middelpunt van het dorp en wordt omgeven door een met bomen begrensd kerkhof en een zeventiende-eeuwse ommuring. Het gietijzeren toegangshek stamt uit de

negentiende eeuw en is gesierd met symbolen van leven en dood zoals zandlopers, zeisen, omgekeerde toortsen, slangen die zich in eigen staart bijten en vlinders.

De eerste vermelding van een kerk in Harich is van 1245. Over dat tufstenen gebouw is weinig bekend, behalve dat het geregeld te lijden had van gewelddadigheden in het gewest.

Na de Reformatie was Henricus Wellink de eerste predikant van Harich dat onder het nieuwe religieuze bewind gecombineerd was met Balk en Sondel. Wellink was voordien pastoor en ging dus mee met de Reformatie. Dat Harich niet voor Balk onderdeel in belang, blijkt uit het feit dat veel dopelingen uit Balk hun sacrament ontvingen in de kerk van Harich. In 1616 werd de band met Balk doorgesneden en ging de Nederduits Gereformeerde kerk van Harich, zoals de latere Hervormde Gemeente toen nog heette, zelfstandig verder. Twee eeuwen later sloot Ruigahuizen zich kerkelijk bij Harich aan en in 1992 werd, met behoud van zelfstandigheid, een samenwerkingsverband aangegaan met de Hervormde Gemeente van Oudega-Kolderwolde. In 2007 volgde de verbreding tot Protestantse Gemeente in navolging van de landelijke fusie van hervormden, gereformeerden en lutheranen.

KERK INGESTORT

Bij opgravingen in 1964 werden delen van een vloer gevonden die dateert van voor 1662. In dat jaar stortte de oude kerk voor een deel in, waarbij Douwe Jaenes om het leven kwam. Mogelijk was hij in de zwaar vervalLEN kerk aan het werk, want Sytse ten Hoeve vond in kerkvoogdijrekeningen een betaling aan Douwe Jaenes “wegens ’t schoon maecken van twalff duisen steen”.

De toren bleef in 1662 gespaard. Hij bevat tufstenen elementen zodat voorzichtig de conclusie kan worden getrokken dat hij in essentie uit de twaalfde eeuw stamt. In de vijftiende eeuw, maar ook later onderging de toren ingrijpende verbouwingen. Zo is hij volgens gegevens in de archieven in 1682 verhoogd, wat nog te zien is aan de dichtgemetselde galmgaten. Een spits van gemetselde stenen bekroonde vanaf toen de toren. Begin twintigste eeuw werd die spits bedekt met hout en leien, maar die bekleding is verwijderd in 1966, acht jaar voordat de hele toren een restauratie onderging.

Wat er in 1662 restte van het schip van de kerk werd verder afgebroken om deels hergebruikt te worden bij de bouw van een nieuwe kerk. Dat het kerkelijke leven stil kwam te liggen, zinde de classis Sneek niet. In de zomer na de ineenstorting vermaande de classis de predikant van Harich, dominee Milesius, dat de prediking van Gods woord “een langen tijt heeft leedich gestaen”. Als er geen kerk beschikbaar was, dan kon hij toch “in een kamer van sijn eigen huijs, schoole ofte anderzins” diensten organiseren, redeneerde de classis.

Het kostte nogal wat moeite om voldoende geld bijeen te brengen voor de kerk. De financiële hulp van de Staten van Friesland viel tegen, maar uiteindelijk kon de herbouw dan toch ter hand worden genomen. In oktober 1663

Boven de ingang van de kerk prijkt een gevelsteen die herinnert aan de herbouw van de kerk in de zeventiende eeuw en eer brengt aan grietman Johannes van Scheltinga

werd het nieuwe gebouw in gebruik genomen. De kosten bedroegen 3419 caroliguldens, 6 stuivers en 4 penningen. De gevelsteen boven de ingang, versierd met adelaars en hoornen des overvloeds, herinnert aan de herbouw:

*Dit Huis was Eerst gevelt
Door storremwindt ter neer
Maar nu ist dus herstelt
Tot Godes eer en Leer,
Sijns volk door SCHELTINGA
Den Grietman van dees Kust
Hoort, volgt Gods Woort nu na
Opdat uw Siele rust 1663*

Johannes van Scheltinga was grietman van Gaasterland tussen 1659 en 1669. Zijn wapen op de gevelsteen is kort na de Bataafse Revolutie in 1795 goeddeels weggekap.

VAN SWINDEREN

De eenvoudige zaalkerk heeft een sober uiterlijk. Op de toegangsdeur en genoemde gevelsteen na zijn het alleen enkele vensters in witte omlijsting in het koor en de zuid- en noordmuur die het metselwerk onderbreken. De ingang in de noordmuur was dichtgemetseld, maar bevat sinds de laatste restauratie een nooduitgang. Binnen valt de preekstoel op, in 1664 vervaardigd door kistenmaker Romcke Jans. Oorspronkelijk stond hij tegen de zuidmuur, maar eind negentiende eeuw werd hij verplaatst naar het koor. De familie Van Swinderen moest daar toestemming voor geven, want de kansel neemt nu het zicht weg op het grafmonument dat daar in 1778 werd geplaatst boven de grafkelder van deze vooraanstaande familie. Veel bewoners van Huize Rijs zijn in de kelder bijgezet. Sinds 1848 was de kelder gesloten.

Het interieur van de kerk. Achter de preekstoel zijn de contouren te zien van het grafmonument voor de bewoners van Huize Rijs dat kort na 1778 in de kerk werd geplaatst

Het monument bestaat onder andere uit een met allerlei symbolen omgeven witmarmeren sarcofaag met de namen van Ulbo Aylva Rengers, gestorven in 1787, grietman van Gaasterland, en zijn echtgenote Nicasia van der Haer, overleden in 1778. Medaillons zijn er voor grietman Lamoraal Albert Aemilius Rengers, gestorven in 1811, en zijn wederhelft Francina Godardina Constantia van Lynden van Lunenburg, overleden in 1825.

In de loop der eeuwen zijn ook minder voorname inwoners van Harich in de kerk begraven. De grafzerken die daaraan herinneren verdwenen in 1873 onder een houten vloer, maar zijn na de brand van 1979 voor een deel weer zichtbaar gemaakt. Geruime tijd nadat er niet meer in de kerk mocht worden begraven, werd op het kerkhof tegen het koor van de kerk een grafkelder gesticht voor het geslacht Van Swinderen van Huize Rijs, dat ook bekend stond als 'Het Slot'. Dit fraaie buiten was in 1834 in eigendom gekomen van grietman Van Swinderen. Constantia Johanna van Swinderen, geboren Rengers, overleden in 1859, was de eerste die in de kelder werd bijgezet. Jonkvrouw Quirina Jacoba Johanna van Swinderen in 1958 de laatste. In totaal vonden elf leden van de familie er hun laatste rustplaats.

Twee van de drie borden met de namen van alle predikanten die Harich dienden sinds 1597, dus kort na de Reformatie

Een foto van het interieur van de kerk uit 1959. In het gangpad stond nog een kachel die twintig jaar later de oorzaak zou zijn van een verwoestende brand. Het hier afgebeelde orgel ging toen verloren. Foto RCE

Links en rechts van de preekstoel staan twee overhuifde banken. Aan de noordmuur hangen drie borden met de namen van alle predikanten die de kerk hebben gediend sinds 1597. Opvallend genoeg was het kerkmeubilair dat uit de negentiende eeuw stamde voor een belangrijk deel geschonken door een van de predikanten die in Harich actief was. Het gaat om Frederik Zacharias Reneman die in 1856 in Harich was bevestigd en enkele jaren later trouwde met Maria Jacoba van Iddekinge, wier moeder een Van Swinderen was. Reneman investeerde flink in onroerend goed en landbouwgrond. Niet lang nadat hij in 1865 om gezondheidsredenen vervroegd met emeritaat was gegaan, werd hij kerkvoogd. Hij betaalde uit eigen zak een aantal vernieuwingen in de kerk. Het bewijst hoe gul hij was, maar volgens vorsers in de historie van Harich laat het ook zien hoe armlastig de kerkelijke gemeente bij tijd en wijle was. Het grondbezit van voor de Reformatie was op enig moment bijna volledig verkocht, waardoor er weinig inkomsten waren uit regulier bezit. Na zijn dood liet Reneman ook nog eens 5000 gulden na aan de Hervormde Gemeente van Harich en eenzelfde bedrag aan Balk. Zijn laatste jaren sleet hij in Haarlem.

KERSTNACHT 1979

In de kerstnacht van 1979 ontdekte veehouder Johan Wierstra dat de kerk, zes jaar daarvoor nog ingrijpend opgeknapt, in brand stond. Een defect aan de kachel was de oorzaak, bleek later. Een deel van de gewelven en van het interieur, alsmede het orgel gingen verloren. De preekstoel overleefde de brand. Dik anderhalf jaar later kon de volledig herstelde kerk weer in gebruik worden genomen. De verzekering dekte het overgrote deel van de kosten, 1 miljoen gulden.

Het classicistische grafmonument uit de achttiende eeuw van de Van Swinderens achter de preekstoel bestaat onder andere uit een sarcofaag met een obelisk, bekroond met familiewapens en enkele symbolen van de dood. Twee medaillons houden de nagedachtenis in ere van later begraven familieleden. Foto Carry - Reliwiki

In de toren, die sinds de Franse tijd eigendom is van de gemeente en wordt beheerd door Stichting tot behoud van Rijksmonumenten Gaasterland, hangen twee klokken. In 1682 verkeerden de klokken in zo'n slechte staat dat de kerkvoogden de Leeuwarder klokkengieter Petrus Overney vroegen dit tweetal om te gieten tot kleinere exemplaren. Het overgebleven materiaal gold dan deels als betaling voor het werk. In de Tweede Wereldoorlog werden de klokken door de Duitsers geconfisqueerd, maar ze kwamen na de bevrijding tot opluchting van de Harichsters ongeschonden terug in Harich. Op de grootste klok staat een inscriptie in het Latijn die door een van de predikanten van Harich als volgt werd vertaald:

Terwijl de alles vernielende ouderdom mijne gedaante geheel had misvormd en verbroken, zoo heeft de tegenwoordige vroomde ijver des volks mij weder in deze gedaante hersteld, opdat ik de Christelijke vergadering door mijn geklank tezamen roepe, opdat ik de voorbijsnellende uren zou aankondigen.

In 1898 leverde de Amsterdamse orgelbouwer Steenkuyel een orgel dat hij samenstelde uit onderdelen van een ouder instrument. Het werd in 1935 gerestaureerd door de Leeuwarder firma Bakker en Timmenga maar raakte bij de brand in 1979 onherstelbaar beschadigd. Drie jaar na de brand kon een nieuw orgel in gebruik worden genomen, gebouwd door Bakker en Timmenga.

Hans Willems is hoofredacteur van Alde Fryske Tsjerken

Literatuur

S. ten Hoeve, *Kerk en toren van Harich*, gestencilde uitgave, Balk 1974;
Yde Jan van de Lageweg, *Tsjerke Harich en har foargongers*, uitgave Protestantse Gemeente Harich-Ruigahuizen, september 2013.

Stichtingsnieuws

Schilderij Hendrik Elings. Foto Hendrik Elings

Bestuur en bureau

FAN IT BESTJOER*

No't de koroana-maatregels opheven binne, binne der wer nije mooglikheden. En krekt as iderien profitearret ús Stichting dêr ek fan: oeral kin wer fan alles organisearre wurde. Yn ús tsjerken fansels: sjoch nei de Uitagenda om op 'e hichte te bliuwen en om de gelegenheden der út te sykjen dy't foar jo net al te fier fuort binne en dy't jo it measte oansprekke! En fansels kin nei twa jier fan wol graach wolle mar net kinne de ekskurzykommisje wer echt wat oanbiede. Op 25 juny in bysûndere ekskurzy dy't dus al folle earder pland wie, mar no hooplik trochgean kin: net mei de bus, mar mei de boat fanút Snits.

Yntusken ha har yn it bestjoer in pear wizigingen foardien dy't al te lêzen west ha op de webside, mar dy't hjir ek wol neamd wurde meie. Yn jannewaris is de hear Jan Kersbergen ôfgien as foarsitter fan de Stichting, neidat hy dy funksje mear as fyftjin jier ferfuld hie. Dat is in geweldich lang skoft en yn dy tiid is hy der, mei de oare bestjoersleden en mei alle meiwurkers en frijwilligers, yn slagge de Stichting in breed fûnemint te jaan. Foar it op langere termyn ûnderhâlden fan ús tsjerken moat in stevige finansjele basis wêze. Benammen dêrfoar hat Jan Kersbergen him tige ynset en it resultaat is ek dat de Stichting altyd as it nedich wie terjochte koe by jildjouwers dy't ús tsjerken besjen woene as ikoanen fan Fryslân. Troch oan te toanen dat de SAFT in foldwaande finansjele basis hat, is it him ek slagge it ministearje te oertsjûgjen dat wy erkend wurde koene as POM – Professionele Organisatie voor Monumentenbehoud. Dat is belangryk, want dêrmei is ús rjocht op rykssubsydjes fêstlein. Garânsjes foar altiten binne der fansels net, dus dit wurk fan jild fine foar alles wat wy sels betelje moatte oan ús tsjerken, dat bliuwt in grutte opefte!

Tagelyk mei Jan Kersbergen is ek Jan Meinte Postma ôftreden. Postma is fjouwer jier letter yn it bestjoer begûn as Jan Kersbergen, mar sy ha tegearre in soad oparbeide en dus ek tegearre in soad betsjut yn al dy aktiviteiten dêr't de Stichting har bestean oan ûntlient. It lei yn 'e reden dat se dus ek tegearre it bestjoer ferlitte soene.

Beide mannen kinne wy tige tankber wêze foar al dy jierren ynset en foar alles wat dêrby berikt is. De Stichting stiet der goed by en hat de potsinsje om ek noch wol folle mear as de 55 tsjerken fan no te ûnderhâlden!

Jan Kersbergen is yntusken foar al syn (frijwilligers) wurksumheden beneamd as ridder yn de Orde van Oranje-Nassau. Dat de útrikking pleats fûn hat op it provinsjehûs en troch de kommissaris, ûnderstrekke noch ris ekstra de grutte fertsjinsten fan de nije ridder foar in wol hast ûneinich oantal maatskiplik wichtige organisasaasjes. En ús Stichting is dêr net de minste fan! Wy binne bliid dat de grutte wurdearing foar him no op dizze wize ta útdrukking komme koe!

Om it Deistich Bestjoer oan te fullen en om te foarsjen yn de fakatuere fan foarsitter meitsje Michael Zwartelé en ûnderskreaune it oantal fan fiif DB leden wer fol. Michael as DB lid en ik as foarsitter/DB lid. It is dêrby de bedoeling om mei inoar te sykjen nei in geskikte persoan om foar in langere perioade it foarsitterskip oer te nimmen, sadat foar my dizze funksje wat tydlik bliuwe kin. Miskien is der ûnder ús lêzers ien dy't sa'n geskikte persoan oanwize kin? Dat soe fansels helpe kinne.

Yntusken beriedt it bestjoer him ek noch op de fraach oft der yntusken net ferlet is fan in wat oanpaste bestjoerlike struktuer. De "governance" stiet oeral yn de belangstelling en dat is by ús net oars. Jim hearre der grif noch mear fan!

*Hendrik ten Hoeve,
Foarsitter fan de Stichting Alde Fryske Tsjerken*

* Nederlandse vertaling kan worden opgevraagd bij het bureau.

VAN HET BUREAU

Nu de maatschappij weer open is gegaan en er overal activiteiten georganiseerd worden in en rondom onze kerken, zien we de bedrijvigheid op het bureau op dat gebied weer toenemen. Na bijna twee jaar lang volledig vanuit huis te hebben gewerkt, zijn we - bijna een beetje onwennig - ook weer meer op kantoor te vinden.

Net als vele andere organisaties zal de oude werkwijze van volledig vanuit kantoor werken, waarschijnlijk niet weer helemaal hervat worden. De combinatie van thuis en op kantoor werken is de meeste collega's goed bevallen.

In de loop van dit jaar hopen we een aantal uitgestelde activiteiten te kunnen organiseren om ons 50-jarig jubileum - wat we in 2020 hoopten te vieren - nog uit te lichten en met u terug te kijken op 50 jaar Stichting Alde Fryske Tsjerken. We houden u hierover op de hoogte via onze website en social mediakanalen.

De bureaubezetting kent ook een aantal wisselingen. Zo is Ibelien Nienhuis eind vorig jaar gestopt met haar werk bij de stichting en begonnen als secretaresse bij zorgorganisatie ZINN. Via deze weg willen we haar nogmaals danken voor haar inzet, vrolijke gemoed en enthousiaste bijdrage aan de werkzaamheden van de stichting.

Tegelijkertijd kunnen we melden dat op 4 april Hester Noordhuis is begonnen bij de stichting als Office en Event coördinator op het bureau. Hester is 23 jaar, opgegroeid in Dokkum en heeft ervaring met het organiseren van evenementen en activiteiten. Als u met de stichting belt, is de kans groot dat u Hester aan de telefoon krijgt, zij is voor een groot deel van de week verantwoordelijk voor alle telefoontjes, mailtjes en post die er op het bureau binnenkomen. Via deze weg heten we Hester nogmaals welkom en zijn nu al blij met haar frisse ideeën en gedreven inspanningen.

Naast Hester is met de komst van Rimmer Wiebe van der Hoek, 27 jaar oud, als projectmedewerker 'Waarderen kerkinterieurs' de gemiddelde leeftijd van de medewerkers op het bureau flink naar beneden gegaan. Rimmer Wiebe is nog maar net afgestudeerd maar binnen de stichting geen onbekende. Na zijn bachelor Religiewetenschappen aan de Rijksuniversiteit Groningen deed hij op dezelfde universiteit de master Religion and Cultural Heritage. Binnen die studie liep hij vorig jaar zomer stage bij de stichting en onderzocht hij een nieuwe manier van het waarderen van onze kerken. Sinds 1 februari is hij bij de stichting in tijdelijke dienst en hoopt hij de komende twee jaar alle interieurs van onze kerken te schouwen, waarderen en digitaal te archiveren.

Met een hartelijke groet, Hester Simons

Projecten en ontwikkelingen

KERKJE VAN AUGSBUURT NA GRONDIGE RESTAURATIE WEER IN GEBRUIK GENOMEN

Het kerkje van Augsbuurt is na een grondige restauratie weer klaar voor de toekomst. Op 7 april was het officiële moment van her ingebruikname. De familie Hoekstra, woonachtig tegenover de kerk, zijn de nieuwe huurders. Sinds vorig jaar augustus heeft de familie de sleutel al in handen, maar gezien de coronamaatregelen liet de viering ervan even op zich wachten.

Het kerkje van Augsbuurt is het eerste kerkje dat de stichting overnam in 1971 na de oprichting in 1970. En dat maakt het extra bijzonder. Zowel de stichting als de familie Hoekstra vinden het belangrijk dat het kerkje openblijft en het actief wordt gebruikt voor en door de gemeenschap.

Het kan voor diverse doeleinden worden gebruikt: tentoonstellingen, kleine concerten, een high tea, een 25-jarig huwelijksfeest. Maar ook voor mensen die een moment van bezinning willen of ander rustmoment. De familie Hoekstra is op zoek naar verhalen over de geschiedenis. Heeft u een mooi verhaal of foto's? Mail dan naar kerkjevanaugsbuurt@gmail.com. De familie wil zoveel mogelijk vastleggen. Er komt een gastenboek en er ligt al een fotoboekje.

Het kerkje is grondig gerestaureerd nadat het enkele jaren geleden begon te verzakken. Er ligt een compleet nieuwe fundering in. Maar liefst vijftig stalen palen, gevuld met beton, gingen de grond in. Ook de vloer aan de binnenkant is hersteld. Het stucwerk is gedaan, er is geschilderd en het sanitair is vervangen. Ook de rouwborden zijn hersteld.

Jantina Hoekstra huurt samen met haar man Sytse het kerkje.

TERP ONDER KERK VAN HEGBEINTUM GEEFT 12.000 JAAR AAN HISTORIE PRIJS

In het bezoekerscentrum in Hegebeintum, aan de voet van de terp, hangt horizontaal aan de muur een twaalf meter lange pijp met een diameter van 10 centimeter. De inhoud ervan herbergt voor 12.000 jaar aan archeologische informatie. De boorkern werd in 2015 uit de terp van Hegebeintum gehaald en de daaropvolgende vier jaar ontleed. Een aanrader voor iedereen die ook maar een beetje geïnteresseerd is in vaderlandse geschiedenis. De Friese in het bijzonder.

In de jaren waarin specialisten zich over de inhoud van de boorkern van Hegebeintum bogen, troffen ze niet alleen resten van een sloot aan, maar ook een aslaag van een kookvuur, vloeren van een huis en resten van aardewerk. Er is een prachtige manier gevonden om hem tentoon te stellen. Bij elke grondlaag is een tijdsduiding geplaatst. De aangetroffen materialen zijn uitgebreid beschreven en er zijn interessante attributen te zien. Attributen die duidelijk maken welke materialen precies zijn aangetroffen, zoals hennep en kamille, maar ook archeologische vondsten uit onder andere de Romeinse tijd.

Van het eerste dekzand van 12.000 jaar geleden werd de terp door de stijging van de zeespiegel een natuurlijk kweldergebied, waarna het rond 500 voor Christus langzaam geschikt werd voor bewoning. Je ziet gewoon de overgang naar het moment dat hier mensen zijn gaan rondlopen. Kers op de taart is de grafcultuur die de terp heeft gekend. Dit historische grafveld was in gebruik van ongeveer 400 tot 730 na Christus, lang voordat de kerk er werd gebouwd. Hoewel het grafveld al rond 1900 grotendeels is afgegraven en er geen menselijke resten in de boorkern zijn aangetroffen, maakt de grafcultuur wel deel uit van de tentoonstelling.

De tentoonstelling in het bezoekerscentrum van de terp van Hegebeintum is sowieso de komende jaren nog te zien. Meer informatie vind je op: <https://www.hegebeintum.info/bezoekerscentrum>

ONVERWACHTTE ONTMOETINGEN – CULTURELE MANIFESTATIE IN DE DORPSKERK VAN BAAIUM

Onverwachte Ontmoetingen is de naam van een éénmalige culturele manifestatie in de dorpskerk in Baaium Friesland.

Centraal onderwerp van het programma is de duurzame relatie van mens en platteland, waarbij een speciale nadruk wordt gelegd op de relatie die jongeren hebben met het platteland. Dit onderwerp wordt op verschillende manieren ingevuld, maar met name met het werk *Guernica de la Ecologia*, het ruim zeven meter lange en drie-en-een-halve meter brede activistische werk van kunstenaar Claudy Jongstra. Zij is samen met *Stichting Alde Fryske Tsjerken* en vervoersmaatschappij *Arriva*, initiatiefneemster van de manifestatie. Jongstra's werk is één onderdeel van de manifestatie die verder invulling krijgt met een tentoonstelling en speciale events rondom (food)design, mode en jongerencultuur.

Kunstenaar en activiste Claudy Jongstra houdt zich

Foto's Erikjan Koopmans

sinds het begin van haar carrière bezig met het welzijn van de aarde en probeert middels haar werk de kwetsbaarheid van de natuur te accentueren en alternatieven aan te dragen voor een andere manier van hoe met het landschap om te gaan. Bij het creëren van haar kunstwerken, die in de hele wereld gepresenteerd worden, werkt Jongstra altijd in een sterke verbinding met lokale omstandigheden, natuurlijke lokale grondstoffen en waar mogelijk in nauwe samenwerking met gemeenschappen in de omgeving. Jongstra zoekt altijd de samenwerking, of dat nu internationaal is of in de eigen lokaliteit van het Friese platteland, waar ze haar botanische tuin, een boerderij én bakkerij heeft, gelegen in de twee kleine Friese dorpen Spannum en Húns. Hiermee probeert zij een impuls te geven aan een lokale gemeenschap van medewerkers, klanten, studenten en burens, maar ook voorbeeld stellend wil zijn in de mogelijkheden waar een alternatieve levensstijl getoond wordt.

Foto Iris Haverkamp Begemann

De initiatiefnemers van de manifestatie zijn niet partijen die je snel bij elkaar verwacht. In die zin geven zij met dit initiatief dus al direct invulling aan het idee van *Onverwachte Ontmoetingen*. De toewijding die alle drie de partijen hebben ten opzichte van het onderwerp duurzaamheid, is precies wat hen bindt. Ze geven alle op een heel andere wijze invulling aan die toewijding. Daarnaast is het de onorthodoxe samenwerking in deze manifestatie die dit project uniek maakt en moet zorgen voor verrassende nieuwe invalshoeken op het gebied van duurzaamheid.

Onverwachte Ontmoetingen staat voor het samenkomen van de inwoners van Baaium en omstreken met de (inter)nationale community van kunstenaars, designers, denkers en activisten op een unieke locatie om op een positieve manier het grootste wereldwijde probleem te agenderen: klimaatverandering. Maar bovenal gaat *Onverwachte Ontmoetingen* over het vieren en (her)ontdekken van de unieke kwaliteiten van het (Friese) platteland én het aanjagen van het bewustzijn van die kwaliteiten bij een zo groot mogelijk groep mensen.

De manifestatie vindt plaats van 9 September tot en met 23 Oktober.

Jorn Konijn

DOMINEE ENGEL JAN STRUIF LAAT €30.000 NA AAN STICHTING ALDE FRYSKJE TSJERKEN

Op 13 oktober vorig jaar overleed dominee Engel Jan Struif. Een bijzonder geliefd man die na zijn overlijden €30.000 nalaat aan de stichting. Wie was Engel Jan Struif? We blikken met vriend Henk de Haan terug op het leven van Struif.

Blind

Engel Jan Struif was zijn leven lang blind, maar dit weerhield hem niet van het leiden van een buitengewoon

leven dat zich grotendeels binnen de kerk afspeelde. Wanneer hij preekte in de Hervormde kerk, hoorde hij aan het geroezemoes hoeveel mensen er voor hem in de kerkbanken zaten. Tot op de persoon nauwkeurig. Maar viel tijdens een dienst het licht uit, dan ontging hem dat.

Niet Christelijk

Engel Jan Struif werd in 1934 geboren op een graanboerderij in Nieuw Beerta en overleed vorig jaar in een verzorgingshuis in Oosterwolde. In de 87 jaar ertussen groeide hij op in een warm, niet-Christelijk gezin, doorliep hij het gymnasium en studeerde hij Theologie in Groningen, werd hij predikant, trouwde twee keer en bleef hij twee keer alleen achter na het overlijden van zijn vrouwen Bettie en Connie. Maar dit zijn slechts wapenfeiten.

Veel betekend

Engel Jan Struif was namelijk veel meer dan dat, getuige de vele brieven vanuit heel Nederland die na zijn overlijden naar vriend Henk de Haan werden gestuurd. "Hij heeft enorm veel voor mensen betekend." Struif was namelijk ook een man met humor en met een ruime blik. Een man die niet gebukt ging onder zijn beperking. Een man die mensen wist te verbinden, ook wanneer zij een ander geloof of geen geloof aanhingen. Een man die door iedereen werd geaccepteerd en overal even geliefd was. Een man die het cultuurgood van onder andere de Stichting Alde Fryske Tsjerken een zeer warm hart toedroeg.

Taboes doorbreken

De Haan: "Kerken en orgels, daar voelde hij heel veel voor. 'Wat een prachtige kerk', zei hij soms, terwijl hij niets kon zien. Maar hij voelde het, hij rook het. Hij wist het gewoon. Zoals hij aan de klanken van een orgel kon horen met wat voor kwaliteit hij te maken had."

Foto Mammemahuis Jellum

Hij doorbrak taboes en hield zich bovendien ver van oordelen. Van het laten spelen van een gereformeerde organist in de Hervormde kerk, tot het trouwen van een bevriende pastoor: Struif deed het. Voor hem waren alle mensen gelijk.

Behoud van kerken

Zo kon hij er ook niet van wakker liggen dat er steeds minder mensen naar de kerk gingen. “Dat maakte hem niet uit. Structuren veranderen, de maatschappij verandert en het geloof verandert. Dat hou je niet tegen. Hij gaf mensen er liever de ruimte voor.” Wat Struif wél belangrijk vond, was het behoud van kerken en hun interieurs. “Want een kerk is iets bijzonders, die bouw je niet zomaar opnieuw.” Kerken, orgels en kerkmuziek waren van grote waarde voor Engel Struif.” Vandaar dat hij Stichting Alde Fryske Tsjerken een deel van zijn vermogen naliet.

Nalatenschap

Wie een deel van zijn erfenis wil nalaten aan een goed doel, kan dit bij een notaris in een testament laten vastleggen. Zo kan men Stichting Alde Fryske Tsjerken bijvoorbeeld benoemen als (mede-) erfgenaam middels een erfstelling. De stichting deelt dan voor een vastgelegd percentage in het nalatenschap. Men kan ons ook een bepaald geldbedrag of goed schenken. Dit wordt een legaat genoemd. Kijk voor meer informatie op onze website of neem telefonisch contact met ons op via 058-2139666.

DONATEURSBIIJEENKOMST

Wij nodigen u van harte uit voor de jaarlijkse donateursbijeenkomst. Die vindt dit keer plaats op **zaterdag 5 november 2022** in Theaterkerk Mammemahuis Jellum.

Programma

13.15-14.00 uur	Ontvangst met koffie en/of thee
14.00-14.45 uur	Donateursvergadering met actualiteiten en ontwikkelingen
14.45-15.15 uur	Pauze
15.15-16.15 uur	Lezing Prof. Yme Kuiper over ‘Religie, macht en oorlog. De wereld van de Friese edelman dr. Sicke van Dekema (1548-1625)’
16.15-17.30 uur	Afsluiting met hapje en drankje

In de kerk van Jellum is enige tijd geleden de grafkelder van de adellijke familie Dekema ontdekt en in ere hersteld. Daarbij kwamen de grafstenen tevoorschijn van jonker Sicke (‘heer van Jellum’) en zijn vrouw Hil van Tamminga én die van hun dochter Katharina, getrouwd met jonker Bote van Grovestins. In de lezing wordt uitvoerig stilgestaan bij de loopbaan van Sicke van Dekema, residerend op Mammema state te Jellum en woonachtig in een groot stadshuis te Leeuwarden. Daarnaast wordt de bredere context geschetst van de oorlog met Spanje, zoals die verliep na 1580. Deze veroorzaakte een splitsing binnen de Friese adel: protestant geworden families kwamen tegenover katholiek gebleven families te staan. Vele Dekema’s - bijvoorbeeld - bleven katholiek, zo niet jonker Sicke. Waarom niet? En hoe ontwikkelde zich na verloop van tijd de interne religieuze scheiding der geesten bij de adel in Friesland?

Aanmelden

Wilt u bij deze bijeenkomst aanwezig zijn dan vragen wij u om u **uiterlijk 31 oktober 2022** aan te melden bij de Stichting Alde Fryske Tsjerken. U kunt u aanmelden op onze website via Activiteiten => Donateursbijeenkomst of u kunt een mail sturen naar info@aldefrysketsjerk.nl.

NIEUWE START VOOR PETRUSKERK IN LICHTAARD

De Petruskerk in Lichtaard heeft een nieuwe huurder. Sinds eind maart heeft Ruerd de Vries, die een archiefbureau runt, de sleutel in handen. De Vries wil het kerkje zoveel mogelijk openhouden. De stichting is verheugd dat deze kerk weer actief in gebruik wordt genomen voor diverse doeleinden. Sinds 2011 houdt De Vries zich bezig met het bewerken van archieven van religieuze instellingen. De Vries biedt de kerken ook een oplossing aan voor het beheer van het digitaal gevormde materiaal.

Behalve voor zijn archiefbedrijf wil hij het gebruiken voor tentoonstellingen en 'bezinging'. Kunstenaar Gerrit Terpstra stelt een serie linodrukken van kerkgebouwen van de stichting tentoon. In de ruimte voorin de kerk is plaats voor studie en gebed. Om het kerkje geschikt te maken voor de nieuwe functie zijn er binnen de monumentale kaders enkele aanpassingen verricht. Op de 'kreeke', waar werkplekken komen, is een glazen scheidingwand geplaatst. De muren van de kerk zijn opnieuw bepleisterd. Er is een nieuwe centrale verwarmingsinstallatie gekomen en het keukentje en het toilet zijn vernieuwd.

DAK GEBINT VERHAAL – II FRIESE KERKEN

In het novembernummer van 2021 maakten we er al melding van: in samenwerking met Stichting Alde Fryske Tsjerken belichten kunstschilder Hendrik Elings, fotograaf Baukje Venema en schrijver Eddy van der Noord elf kerken van de stichting van een heel andere kant. Het bijzondere project wordt op 12 juni in

de Groate kerk van Sint Jacobiparochie gepresenteerd, dit met een prachtig in linnen uitgevoerd boek en een bijzondere expositie. Maar dat is nog niet alles ...

Expositie en veiling

De expositie in de Groate Kerk is te zien van 12 juni tot 4 september. Alle kunstwerken uit het boek (schilderijen en foto's) worden er geëxposeerd, de toegang is gratis. Op zondagmiddag 4 september is een feestelijke slotbijeenkomst, waarbij iedereen van harte welkom is. Onderdeel

De drie kunstenaars in de Mariakerk van Bornwird met v.l.n.r. Baukje Venema, Eddy van der Noord en Hendrik Elings. Foto Baukje Venema

'As ik hoeden oer de planken sko, mei in lampe op de holle om mysels by te ljochtsjen, is it krekt oft ik yn in tsjuster bosk belâne bin. De bynten as beammen, de wyn waait troch it dak hinne. Yn de oerâlde bosk liket de tiid stil te stean.'

van deze middag is een veiling van de kunstwerken, waarbij een deel van de opbrengst naar de stichting gaat. Kunstkenner, dichter en verhalenverteller Henk Dillerop zal fungeren als veilingmeester. Meer informatie over het hoe en wat van de veiling staat in een flyer die via de deelnemende kerken zal worden verspreid. Ook zal er via de site van de stichting melding van worden gemaakt.

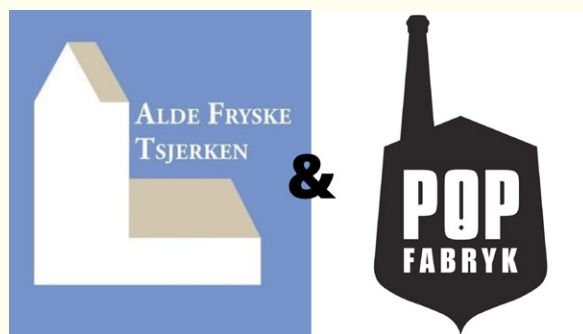
Lezingen in de elf kerken

De kunst komt naar u toe! De elf kerken krijgen in deze zomer bezoek van de drie kunstenaars. In alle deelnemende kerken zullen de schilderijen, foto's en verhalen worden meegebracht en zullen de kunstenaars erover vertellen. Wat heeft Hendrik ertoe gebracht de kerk van bovenaf te schilderen, hoe heeft Baukje in het 'donkere oerbos van de gebinten' haar foto's kunnen maken, welk bijzonder verhaal heeft Eddy over elke kerk verteld? De minilezingen worden georganiseerd in samenwerking met de Plaatselijke Commissies. Het zijn niet alleen kunstzinnige en informatieve lezingen, maar ook gezellige, die gepaard gaan met koffie, een glaasje wijn en een hapje. U bent van harte welkom!

Het routeschema van de tour: 26 juni (15.00 Sibranda-hûs), 10 juli (11.00 Bornwird en 15.00 Holwerd), 24 juli (11.00 Haskerdijken en 15.00 Goingarip), 7 augustus (11.00 Katlijk en 15.00 Buitenpost), 21 augustus (11.00 Cornjum en 15.00 Sint Annaparochie) en 4 september 15.00 Sint Jacobiparochie.

STRUCTURELE SAMENWERKING POPFABRYK EN SAFT

Vorig jaar hebben wij medewerking verleend aan een project van Popfabryk in de vorm van het aanbieden van 4 van onze kerken als residentie voor jonge kunstenaars. Dit project viel van beide kanten dusdanig in goede aarde, dat besloten is tot een structurele samenwerking tussen Popfabryk en SAFT. Popfabryk is het productiehuis voor popcultuur in Fryslân. De organisatie initieert, ontwikkelt, produceert en distribueert nieuwe uitingen van popcultuur.

Graag bieden wij met onze kerken een podium voor projecten van Popfabryk. In het afgelopen voorjaar zijn onze kerken van Koarnjum, Foudgum, Dedgum, Blessum, Jorwert, Huizum en Bears het toneel geweest voor ZEA (Arnold de Boer) en Tsead Bruinja, muzikant en dichter, die samen op 'skuorre- en tsjerketoer' door Friesland en Amsterdam hebben gereisd. De tour was een coproductie van ZEA en Tsead Bruinja met Explore the North en Popfabryk. Regelmatig werken

beide productiehuizen Explore the North en Popfabryk samen aan producties op het snijvlak van popcultuur en taal/literatuur. Onze pittoreske kerkjes leenden zich uitermate goed voor deze tour.

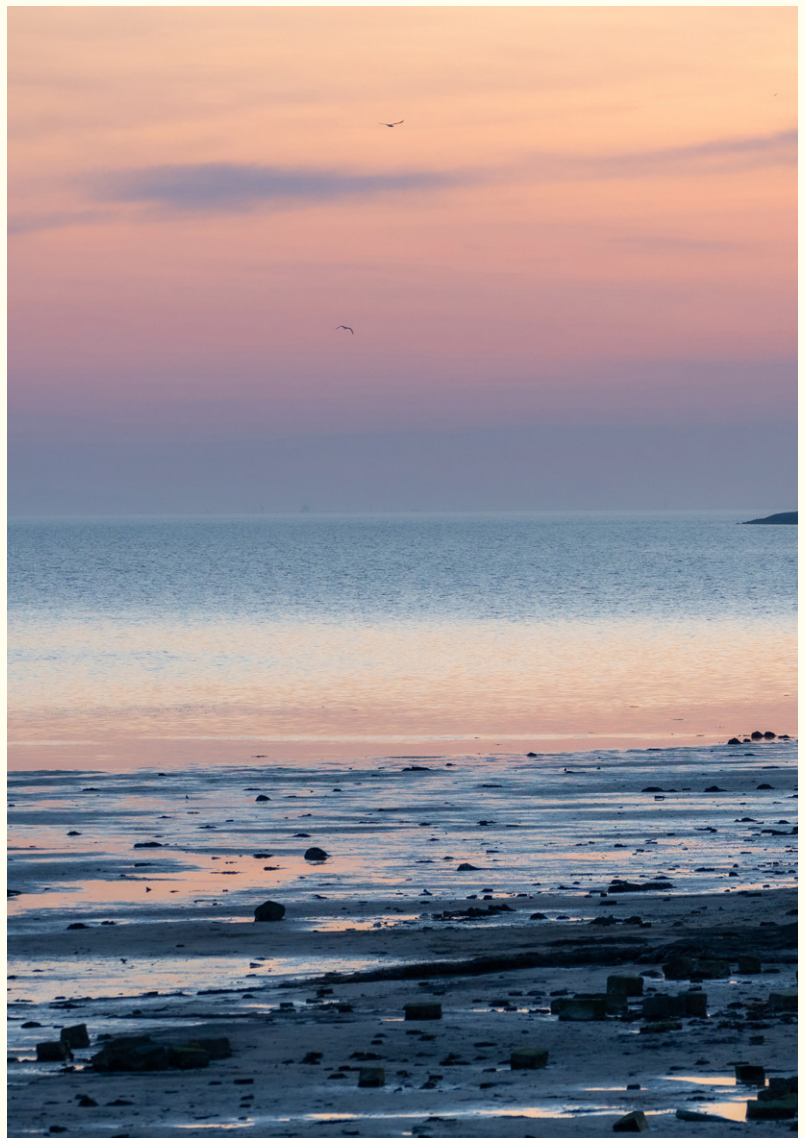
We zien uit naar de verdere samenwerking en hopen veel bezoekers te kunnen ontvangen bij deze bijzondere producties.

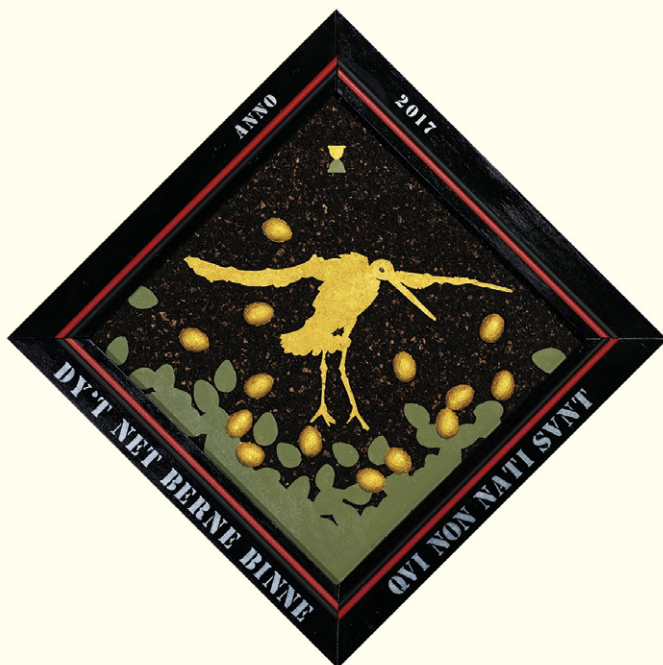

TAKE A WALK ON THE WILD SIDE: BEZINNINGSTOERISME IN HET NOORDEN FRIESLAND EN GRONINGEN

In Nederland worden de Wadden beschouwd als de nog enige ruige natuur in Nederland. De onvoorspelbare Waddenzee met zijn getijden, waar wind en water tot op de dag van vandaag van invloed zijn op de kust, de mens en de bebouwing. Waar in de jaren zeventig men naar de stad trok voor het ruige leven, is er nu ook een beweging naar het platteland, naar een leven dicht bij de natuur, naar een vrijheid waar je zelf kan bepalen hoe je leeft, naar een gebied van splendid isolation als broedplaats voor nieuwe ideeën, baanbrekend onderzoek en creatieve ontwikkeling. Met andere woorden een wild side die velen niet (meer) kennen, maar die de moeite waard is om te ontdekken.

Om bezinningstoerisme juist in deze regio te stimuleren en faciliteren hebben de Stichting Alde Fryske Tsjerken en Stichting Oude Groninger kerken een pilotprogramma ontwikkeld. Daarnaast zijn we een bijzondere samenwerking gestart met internationale NHL Stenden Hogeschool studenten van de minor Creative Cultural Communication. Met een frisse en internationale blik de studenten onderzoek gedaan naar de mogelijkheden in het Waddengebied op het gebied van: 'Leven en beleven', 'Beweging en gezondheid', 'Natuur en duurzaamheid' en 'Maatschappelijke betrokkenheid en leefbaarheid'. Samen werken we aan pilot die van start zal gaan in 2023 en gedurende twee jaar op een duurzame en toekomstbestendige wijze bezinningstoerisme in het Noorden zal stimuleren.

'DY'T NET BERNE BINNE' rouwbord met opspringende Grutto en rondvliegende eieren, de verloren gegane nakomelingen. (Bornwird 2017)

In de zomer van 2017 maakt landschapsarchitect en beeldend kunstenaar Hein van Delft een bijzonder rouwbord waarop een opschrikkende grutto is afgebeeld. Niet het standaard rouwbord dat we in de oude kerken kennen ter ere van prominente, vaak adellijke lieden met familiewapens en al. Hier wordt onze Nationale Vogel in goud afgebeeld. Dit rouwbord gaat over de ecologische achteruitgang van Friesland en daarbuiten. Maar ook over hoop die nog niet is vervlogen. Van Delft schenkt het kunstwerk aan de stichting. Het is te bewonderen in de kerk van Wetsens waar het een definitieve plek heeft gekregen.

Het rouwbord hangt tussen twee vensters in de zuidmuur van de kerk. In eerste instantie lijkt het of het er al eeuwen hangt. Totdat blijkt dat het rouwbord oproept tot ontzag voor de aarde, tot aandacht en tot zorg voor de wereld waar wij deel van uitmaken. Daarmee legt de kunstenaar een direct verband met de actualiteit. Door gebruik te maken van elementen uit de oude kerken en van materialen uit de omgeving. Door de verstilling en schoonheid in het werk, voegt hij betekenis toe aan de oude kerken in deze tijd.

Als je het rouwbord iets langer op je in laat werken blijkt dat het onderwerp niet direct gaat over die opschrikkende grutto, maar over de gouden eieren die in het rond vliegen. Het zijn de nakomelingen die helaas geen kans hebben gekregen om te overleven die hier centraal staan. Op de rand staat geschreven "DY'T NET BERNE BINNE" ofwel zij die niet geboren zijn. Traditiegetrouw is deze tekst ook in het Latijn toegevoegd: "QUI NON NATI SVND".

Het rouwbord is gemaakt in een eenvoudige ruitvorm van hout, binnenin gebruikt Van Delft onder andere turf en berkenblad. Het bord maakt deel uit van de kunstin- stallatie die hij op eigen initiatief creëert voor het kerkje

Kunstenaar Hein van Delft schenkt rouwbord 'dy't net berne binne' aan de stichting

Kunstenaar Hein van Delft werkt met natuurlijke materialen zoals klei, turf, zand en basaltstenen. Hier schept hij klei uit het Wad.

in Bornwird in 2017. Het rouwbord blijft nog een paar jaar hangen, maar gaat terug naar zijn atelier wanneer de kerk wordt verhuurd.

'Het rouwbord hoort in Friesland thuis, niet bij mij in Amsterdam', aldus Van Delft. Daarom neemt hij contact op met de stichting die het graag in de collectie wil opnemen. 'Samen zochten we naar een geschikte plek in een kerk in een landelijke omgeving. De middeleeuwse Sint Vituskerk in Wetsens vind ik de perfecte locatie.' Daarnaast is de Plaatselijke Commissie van Wetsens al voornemens om het landschap meer te betrekken bij de kerk. 'Dat kan elkaar alleen maar versterken.'

Door een rouwbord te maken wil Van Delft benadrukken dat onze Nationale Vogel niet mag worden opgegeven. 'Ik heb het landschap door de ecologische achteruitgang zien veranderen. Maar ik wil ook opkomen voor de boeren, want die zijn net als wij allen slachtoffer van de wereldwijde roofofbouw.' In Bornwird laat hij in 2017 met de installatie "Voor Altijd" de essentie zien van de waarde van samenwerking tussen mens en natuur. 'We moeten natuur

Onthulling rouwbord in Wänswert

Installaties van Van Delft. 'VOOR ALTIJD', van klei gebakken kloostermoppen, gebruikt, in het water verweerd en keren weer terug in de bodem. Deze wijzen op de dynamiek van de natuurlijke cyclus. (Bornwird 2017)

'EEUWIG LEVEN' verweerde kloostermoppen op grafstenen refereren aan vergankelijkheid, aan eeuwige wederkeer en aan de symbiose van mens en natuur. Ernaast een 800 jaar oude muurschildering met de Turkse Knoop die staat voor oneindigheid. (Ginnum 2021)

'HOOP' naast de grafsteen van Aylva worden de ecologisch uitgeputte kleigronden ten grave gedragen. De plantenzaden duiden op de enorme herstelkracht van de natuur. (Bornwird 2017)

en landschap verstaan vanuit een innerlijke waardering, de kunst kan daaraan bijdragen. De terp, de kerkruimte, de eenvoud, de verstillings, de voelbare historie, de magie van de plek, ook die kunnen iets toevoegen.'

Van Delft woont in Amsterdam, maar zijn hart ligt ook in het Noorden. Door ziekte wordt hij gedwongen een stap terug doen als landschapsarchitect. Hij koopt een boot en vaart jarenlang met grote regelmaat door Friesland en Groningen. 'Ik ben gefascineerd door de nog altijd geweldige leesbaarheid van het landschap dat uit de zee en in samenwerking met de mens is ontstaan. Dat landschap heeft enerzijds een enorme openheid en afwisseling, en anderzijds de intimiteit van de terpen met als hoogtepunt de oude kerken.'

Het toewerken naar een beeldvorming vanuit de context zoals hij als landschapsarchitect gewend was, neemt hij onbewust mee naar zijn installaties als beeldend kunstenaar in Bornwird en later in Ginnum. 'Juist de samenhang van de natuur, het land, de menselijke invloed, de cultuurgeschiedenis vormt de basis voor de installaties en dat wil ik graag laten zien. Daarbij maak ik gebruik van de gegevens die de locatie en de omgeving mij bieden.' Er wordt enthousiast gereageerd op de installaties, van zowel mensen uit de streek als van hen die verder wonen. Dorpsbewoners zijn blij dat de kerk open is en veel bezoekers zijn geraakt door het werk van Van Delft.

Van Delft werkt met materialen die hij aantreft in het landschap. Denk aan turf, as, klei, zand, basaltsteen, schapenwol en aan roest uit de ondergrond van Friesland. Turf haalt hij uit De Deelen tussen Akkrum en Heerenveen. Hij verzamelt afgesleten restanten van ooit langs de oever van de voormalige Zuiderzee gestorte kloostermoppen en bakstenen. Klei schept hij uit de Waddenzee. 'Dat is de meest pure klei.'

In Ginnum maakt hij in 2021 de installatie "Eeuwig Dood en Eeuwig Leven". Op de marmeren grafstenen liggen met klei bedekte basaltstenen afkomstig van de dijken. Ook gebruikt hij kloostermoppen en afgesleten restanten daarvan. De diverse materialen gebruikt hij niet alleen bij de installaties, hij maakt ook wandobjecten. Met klei maakt hij bijvoorbeeld wandobjecten waarbij het natuurlijke proces van barsten van drogende klei tot uitdrukking komt.

Info en contact via www.heinvandelft.nl.

Werk van Hein van Delft is onder andere te vinden bij:

Rouwbord 'Dy't net berne binne'

St Vituskerk in Wetsens

Opgong 1

9122 CV Wetsens

www.vituswetsens.nl

Tripgemaal

Hooivaartsweg 14

8457EE Gersloot

Kleine objecten met klei, turf en berkenbast

Kunstlokaal No8

Schoterlandseweg 55

8411XX Jubbega

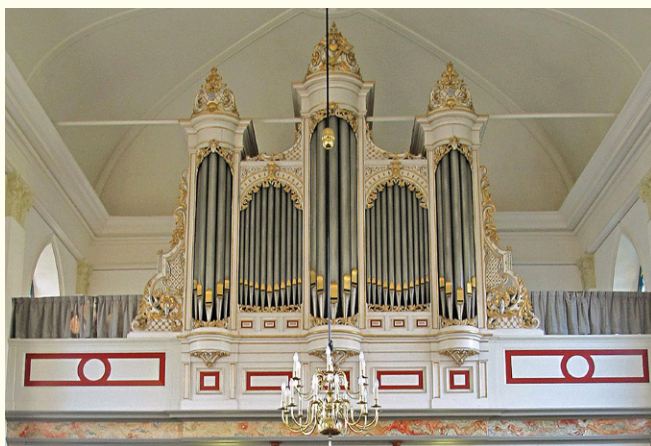
www.kunstlokaalno8.nl

STADSORGANIST SPEELT BACH OP DORPSORGELS

De Leeuwarder stadsorganist Theo Jellema is op zaterdag 19 maart j.l. gestart met het tweede seizoen van de serie "Drie jaar Bach".

De serie bestaat uit 24 orgelconcerten die, verdeeld over drie jaar zullen plaatsvinden in een paar Leeuwarder kerken en in een twintigtal dorpskerken die tot de gemeente Leeuwarden behoren. De serie brengt onder meer de complete uitvoering van Bachs Inventionen en Sinfonien, het Wohltemperierte Klavier (deel 1 en 2), de Neumeister-koralen en de Kunst der Fuge.

De concerten beginnen op zaterdagmiddag om 3 uur en zullen ongeveer drie kwartier duren. De toegang is gratis. Wel is er een collecte bestemd voor het onderhoud van kerk en orgel.

De agenda voor 2022 de tweede helft van 2022 is als volgt:

16 juli	Grou
20 augustus	Reduzum
17 september	Warten
15 oktober	Lekkum
19 november	Koarnjum

MONNIKENWERK IN NOARD-EAST FRYSLÂN

In de zomer van 2022 wordt in Noard-East Fryslân voor de tweede keer het kunstproject 'Monnikenwerk' georganiseerd. Gedurende zes woensdagen verblijven vijf kunstenaars in de kerken van Oostrum, Jouswier, Aalsum en Wetsens en in de Bonifatiuskapel in Dokkum. De kunstenaars laten zich inspireren door de ruimte en de stilte en gaan ieder op eigen wijze aan het werk. De kunst die zo ontstaat raakt soms aan iets dat groter is dan onszelf.

In de kerk van Wetsens werkt Trude van Assem, in de kerk van Jouswier gaat Lotte Middendorp aan de slag, Esther IJssels laat zich inspireren door de kerk van Aalsum, Lisette Durenkamp verblijft in de kerk van Oostrum en Marc de Groot werkt in de Bonifatiuskapel in Dokkum.

Aan het eind van iedere woensdag worden de deuren geopend en zijn bezoekers van harte welkom om de in wording zijnde kunst, de kunstenaars en de kerken te

bezoeken. De kerken zijn open voor publiek van 17 tot 20 uur.

Monnikenwerk vindt plaats op 13, 20 en 27 juli en 3, 10 en 17 augustus. De vier kerken en de Bonifatiuskapel zijn middels een fietsrondje van ongeveer 23 km met elkaar verbonden. Het Monnikenwerk in Noard-East Fryslân maakt deel uit van een groter geheel. In Noord Groningen (Eenrum, Den Andel, Westernieland, Saaxumhuizen en Baflo) en in Oost Groningen (Loppersum, Leermens, Eenrum, Wirdum en 't Zandt) werken op dezelfde woensdagen kunstenaars in elk van de kerken die ook daar middels een fietsrondje met elkaar zijn verbonden.

Alle informatie is te vinden via de website www.monnikenwerk.nu.

Olterterp. Foto Kees Schram

OPEN DEUREN EN ORGELCONCERTEN OP NATIONALE MONUMENTENDAG 10 SEPTEMBER 2022

Zoals inmiddels gebruikelijk staan tijdens het nationale monumentenweekend op zaterdag 10 september de deuren open voor publiek van al onze 55 kerken. Daarnaast organiseert onze stichting op deze dag in samenwerking met de stichting Organum Frisicum ook dit jaar weer orgelconcerten in meerdere van onze kerken. De voorbereidingen hiervoor zijn in volle gang.

Net als vorig jaar worden jonge conservatoriumstudenten uitgedaagd om plaats te nemen achter onze orgels.

Binnenkort zal het volledige programma te lezen zijn op de websites van Stichting Alde Fryske Tsjerken (www.aldefrysketsjerken.nl) en Organum Frisicum (www.organumfrisicum.frl)

De concerten zijn gratis toegankelijk. We heten u alvast van harte welkom!

Namens Tsjerkepaad en Organum Frisicum

SCHOONHEIDSBELEVING MET MEER DAN ÉÉN ZINTUIG

Orgels staan vooral in kerken en oude orgels in oude kerken. Friesland is rijk aan beide: oude kerken en oude orgels. Gelukkig zijn er nog best veel mensen die het belang, het unieke en het mooie van dit cultureel erfgoed zien en ervan (kunnen) genieten.

Het bijzondere van geïnteresseerden en liefhebbers van oude orgels is, dat ze veelal ook belangstelling hebben voor oude kerken. Dat sterkt de band tussen Alde Fryske Tsjerken en Organum Frisicum -het Friese orgel-. Tijdens onze excursies wordt altijd even stil gestaan bij het gebouw waarin het orgel zich bevindt. Er wordt iets gezegd over de historie, de bijzondere fresco's of rouwborden, over de ramen, het meubilair, de grafstenen. Soms is het interieur van de kerk een prachtige eenheid, zoals bv. in de Grote Kerk in Harlingen, die we onlangs bezochten tijdens onze voorjaarsexcursie op 2 april. Ds. Teunart van der Linden hield voor de orgelliefhebbers een boeiende lezing over de historie van de kerk, ingebed in de historie van Harlingen. Onze orgeladviseur Peter van der Zwaag gaf een toelichting bij het orgel en bespeelde het, evenals Jochem Schuurman. Een combinatie van orgel en orgelmuziek en van kerkgebouw en historie in optima forma.

Onze oud-adviseur Theo Jellema zei op 28 september 2019 tijdens een rede, dat hij ervan overtuigd is dat schoonheidsbeleving meer dan één zintuig aangaat. 'Er is iets te horen en er is iets te zien. En schoonheid van wat er te horen is dient samen te gaan met schoonheid van wat er te zien is.'

De beide stichtingen – Alde Fryske Tsjerken en Organum Frisicum -het Friese orgel- – kunnen veel voor elkaar betekenen en betekenen al veel voor elkaar. Nu, en we hopen ook in de toekomst. Dat betekent wel dat we voor de uitdaging staan om vooral ook de jongere generaties te interesseren voor het kerkelijk cultureel erfgoed. Niet alleen informeren via website en de Friese Orgelkrant, maar ook educatieve projecten opzetten. Wellicht kunnen we iets gezamenlijk doen of op z'n minst iets voor elkaar betekenen.

*Sietse van der Hoek,
Secretaris Stichting Organum Frisicum -het Friese orgel-*

NIEUWS VAN TSJERKEPAAD

Dit jaar is het thema van onze beide Stichtingen: Kerk voor jong en oud. Daar zetten we dit seizoen in het bijzonder voor in, maar het is ook de aanzet voor wat ons de komende jaren voor ogen staat. We hebben immers te maken met veel relatief ouderen. Vooral zij dragen ons een warm hart toe en doen mee met onze activiteiten. Daar zijn we blij mee, maar we willen het

kerkelijk erfgoed, de spirituele en culturele schatten die we beheren natuurlijk ook doorgeven aan volgende generaties. Vaak horen we van jonge mensen die een kerk bezoeken dat ze hun ogen uitkijken. Ze genieten van de monumentale schoonheid, de pracht en praal van een orgel, het kunstige houtsnijwerk, of de gebrandschilderde ramen. Ze komen er tot rust en bezinning en dat doet hen goed in de hectiek van het bestaan.

Kerken moeten zoveel mogelijk opengaan, voor iedereen. Het zijn geen musea, hoeveel cultuurhistorische schoonheid er ook te zien is. Ze zijn gebouwd als huizen van gebed, bezinning en ontmoeting. Dat hebben ook mensen die niet zo vaak, of helemaal niet meer naar de kerk gaan, goed begrepen. Vraag het maar eens aan mensen uit je eigen woonplaats, wat het dorp, of de stad zou zijn als hun beeldbepalende kerkgebouw zou verdwijnen. "Het is de ziel van ons dorp" hoorde ik iemand zeggen, die de kerk niet zo vaak van binnen ziet. In Bolsward, waar ik woon, mag ik van tijd tot tijd als suppoost dienstdoen in de Martinikerk. Dan zie ik wat er met de mensen gebeurt, die de ruimte van deze prachtige kerk betreden. Ze komen op verhaal, gaan zelf open. Die ruimte doet wat met ze en ze komen tot inkeer en bezinning. In de Martinikerk is een hoek van de kerk ingericht als meditatiekamer. Daar kunnen de bezoekers een kaarsje aansteken, zich door een tekst laten inspireren, of tot een gebed komen. Een andere ruimte in de kerk is ingericht als ontmoetingsruimte. Iedere zondag is er na de dienst gelegenheid om koffie te drinken en met elkaar te praten en dat gebeurt ook door de week. De kerk is in deze tijd van het jaar iedere dag open en er wordt dankbaar gebruik van gemaakt, ook door jonge mensen, of gezinnen met kinderen. Het is niet vanzelfsprekend dat dit gebeurt. Het kost veel geld en vooral ook betrokkenheid van de vele vrijwilligers die zich ervoor inzetten. Maar ze doen het graag en zetten zich er volledig voor in.

Op zaterdag 27 augustus presenteren onze beide Stichtingen onze gemeenschappelijke activiteit, met een aantrekkelijk programma voor kinderen en jongeren. We starten om half twee in de Doopsgezinde kerk van Leeuwarden en gaan onderweg een paar open kerken en andere gebouwen bezoeken waar ook weer van alles te beleven is. Volg de berichtgeving op onze websites en in de kranten. De opening van Tsjerkepaad is dit jaar op zaterdag 25 juni in de Rooms-katholieke Kerk van Sneek, vanaf 13.30 uur. Iedereen van harte welkom!

*Gerrit Groeneveld,
voorzitter Stichting Tsjerkepaad*

‘Nieuwe generaties aan ons binden’

*Directeur Alde Fryske Tsjerken
Hester Simons*

Interview

Foto Marieke Balk

De aansluiting tot stand brengen tussen nieuwe generaties en ons monumentaal kerkelijk erfgoed. Dat beschouwt Hester Simons als een van haar belangrijkste opdrachten. Ze trad in oktober 2020 aan als directeur van de stichting Alde Fryske Tsjerken en maakt nu graag de balans op van de eerste jaren.

“We hebben een trouwe achterban van vrijwilligers en donateurs, maar de gemiddelde leeftijd is hoog. Dus is het een uitdaging om jongeren te betrekken bij wat we doen en waar we voor staan. Er groeien generaties op voor wie kerken geen vanzelfsprekendheden zijn. Aan hen moeten we de verhalen vertellen die met de kerk in het dorp verbonden zijn. En duidelijk maken dat het gebouw ook nu nog van grote betekenis kan zijn voor de gemeenschap, ook los van geloof en religie.”

Hester Simons (47), woonachtig in Sint Jacobiparochie, groeide op in Heeg en doorliep in Sneek het Bogerman College. Aanvankelijk studeerde ze kunstgeschiedenis in Utrecht, maar na een jaar stapte ze over naar Stenden NHL om een opleiding creatieve therapie te volgen die ze zou voltooien in Arnhem. Eenmaal aan het werk voegde ze daar nog verschillende managementstudies aan toe aan de Open Universiteit en Instituut Nyenrode. Haar loopbaan begon bij het Centraal Orgaan Opvang Asielzoekers en liep via de gemeente Leeuwarden en provincie Fryslân naar Dokkum, waar ze functies vervulde op het gebied van organisatie en management voor wat nu de gemeente Noardeast-Fryslân is.

In verschillende opzichten was de komst van Simons naar de Emmakade bijzonder. Door het langdurig uitvallen van haar voorganger Gerhard Bakker had de stichting een moeilijke periode achter de rug. Daarnaast leidde Covid 19 tot een kennismakingsronde die zich vaak afspeelde vanaf beeldschermen. En dan is ze ook nog de eerste vrouw aan het roer van de stichting.

“Ondanks corona ben ik veel op pad geweest die eerste tijd. In kerkgebouwen kun je gemakkelijk afstand houden, dat kwam nu wel van pas.” Van de 52 kerken die de stichting in bezit had bij haar aantreden kent ze de meeste inmiddels uit eigen waarneming. En inmiddels zijn er alweer drie kerken bijgekomen. “Dat is en blijft natuurlijk onze eerste opdracht: het veilig stellen van monumentale kerkgebouwen voor de toekomst. En daaraan gekoppeld het zoeken en stimuleren van nieuwe functies waarmee we de publieke belangstelling aanwakkeren.” In een beleidsplan en een communicatieplan heeft Simons met medewerkers en bestuur haar plannen inmiddels vastgelegd, met als veelzeggend motto: ‘Alde Tsjerken, nije lûden’. Nieuwe doelgroepen aanboren, de vensters opengooien en moderne middelen aanwenden om de vertrouwde doelen van de stichting waar te maken.

Een religieuze achtergrond heeft Hester Simons niet, maar het fascineert haar wel dat de kerken al zoveel eeuwen het centrum zijn van gelovige gemeenschappen. “De verhalen heb ik meegekregen op de christelijke basisschool. Dat mensen zich met elkaar verbinden rond het geloof, is iets moois. Mijn oma straalde dat altijd uit, en hoewel mijn vader met de kerk brak, boeit het hem nog altijd waar het geloof voor staat. Onze kerken staan symbool voor wat mensen bindt, zij het nu voor zowel gelovigen als niet-gelovigen in de dorpen.”

“In de contacten die we hebben rond de overname van kerken raakt het me om te zien hoe gehecht sommigen zijn aan de kerk waar ze gedoopt zijn, belijdenis hebben gedaan en getrouwd of gerouwd. Soms zien ze het als falen dat de kerk uit handen moet worden gegeven, maar er zijn ook tranen van vreugde dat het gebouw voor de toekomst bewaard blijft en nieuwe functies krijgt in het dorp of de stad.”

Simons is enthousiast over het team waarin ze terecht kwam. “Het is een kleine staf, maar wel van

Gebouwen met geheimen

We hebben er allemaal wel wat mee; de kerk bij je in de buurt, in een dorp of stad. De afgelopen eeuw is er bijna over iedere kerk wel een boekje of folder verschenen, met daarin interessante gegevens over het gebouw en bijvoorbeeld de predikanten.

Toch blijken al deze gebouwen soms nog vele schatten en geheimen te bevatten, wachtend op de sneuper of historicus die het gaat ontdekken.

Als kerkrentmeester van de Protestantse Gemeente van Schettens, Schraard, Longerhouw en Wons heb ik de afgelopen 13 jaar zelf mogen beleven hoeveel er, met enige inspanning, nog valt te ontdekken. Hieronder volgt een opsomming van een aantal ontdekkingen.

Schettens

In 2015 dateerde conservator Jeroen Punt van het Nationaal Militair Museum een helm op vroeg 17^e eeuws. Na uitgebreid onderzoek werd de helm ook nog aan kolonel Schelte van Aysma gekoppeld die in deze kerk begraven ligt. Als toetje bleek de helm ook nog op de imposante grafsteen te zijn afgebeeld als een 17^e eeuwse 'selfie'. In 2016 werd tijdens de restauratie ook nog de grafkelder van deze hoge officier gevonden, die toegankelijk werd gemaakt voor bezoekers. De aanwezige vijf schedels en skeletten bleken nog in zodanig goede staat, dat er zelfs DNA onderzoek op kon worden uitgevoerd. Na een match met de laatst levende Lauta van Aysma, kon de adellijke kolonel worden geïdentificeerd.

Via een scanonderzoek hopen we volgend jaar te weten of er nog meer grafkelders in de kerk aanwezig zijn.

Twee tekstborden in de kerk van Longerhouw, bleken tot 1985 opgeborgen te zijn in de kerk van Schettens. Toen de restauratie klaar was, kwamen ze weer terug op hun oorspronkelijke plaats.

Op dit moment wordt het 10-geboden bord gerestaureerd, waarbij via een gemaakte röntgen scan een verrassend detail boven water is gekomen, die mogelijk weer zichtbaar zal worden gemaakt.

In de collectie van het Fries Museum bevindt zich een Van Osinga wapenbord uit 1622, waarvan bekend was dat het uit de Schettenser kerk afkomstig was. Een verzoek tot bruikleen, werd na vele jaren geduld, dit jaar eindelijk met positief resultaat beloond.

LONGERHOEW

Tijdens een uitgebreid onderzoek naar het 17^e eeuwse torenuurwerk in de kerktoren, werden in 2013 de initialen van de uurwerkmaker aangetroffen. De twee letters P H konden gekoppeld worden aan de Bolswarder smid Pytter Hinnes, die uit een geslacht van uurwerkmakers stamde. In een particulier opberghok vlakbij de kerk bleek op zolder nog een oude kinderbaar aanwezig te zijn. Tevens lagen daar de 19^e eeuwse bordjes met opschriften van de volwassenbaar. Gezamenlijk kregen deze een mooie plaats in de consistorie van de kerk.

In 2019 werd het monumentale Van Dam orgel gerestaureerd. Door kleuronderzoek kon het originele en spectaculaire front weer in oude luister worden hersteld door restaurator Randolph Algera.

SCHRAARD

In Schraard konden we dankzij een tip van Sytse ten Hoeve twee banken, die in de opslag stonden, als 17^e eeuws avondmaalsbanken herkennen. Beide banken kregen hierdoor, na te zijn opgeknapt, weer een vaste plek in de kerk. Ook werden in 2013 een aantal ijzeren onderdelen aangetroffen in de toren. Het bleek een bijna compleet torenuurwerk te zijn uit de 17^e eeuw. Na restauratie, kreeg het nu weer werkende uurwerk een prominente plek in het koor van de kerk.

Een paar jaar terug heeft dendrochronoloog Paul Borghaerts uit Oosterend de kap gedateerd.

Het hout in de gewelven bleek uit 1525-1526 te dateren. Dit kwam mooi overeen met het feit dat de kerk in 1524 was afgebrand na een verschrikkelijk onweer.

In 2021 kon via een verzamelaar de hand worden gelegd op een originele 16^e eeuwse Schraarder bankwang. Na datering, opnieuw door Paul Borghaerts, bleken de bankwangen voor-reformatorisch te zijn en uit omstreeks 1570 te stammen.

Bovenstaand overzicht is bedoeld om aan te geven, dat we nog heel veel niet weten van onze Friese kerken. Nader onderzoek zal nog vele vondsten opleveren.

Hierbij leveren nieuwe technieken zoals bijv. dendrochronologie, DNA-onderzoek en röntgenscans geven ons mogelijkheden die 10 jaar terug amper denkbaar waren. Maar ook via archiefonderzoek zal nog veel kennis boven water komen, omdat de meeste kerkboeken nog niet zijn gedigitaliseerd.

Hierbij is een goede samenwerking met professionals, maar ook specialisten en 'sneupers' van groot belang. Via bruiklenen kunnen hopelijk meerdere voorwerpen weer een waardige plek in hun oorspronkelijke kerk krijgen, in plaats van hun leven in een depot te slijten.

Het zou mooi zijn als de stichting Alde Fryske Tsjerken een leidende rol zou krijgen in het verder structureel (database) in kaart brengen van kennis van deze zo belangrijke gebouwen.

ANDRÉ A. BUWALDA

Schettens, mei 2022

hardwerkende, bekwame mensen. Hoewel we door corona nog nauwelijks een gewoon bureauleven hebben, voelde het meteen als een warm bad.” Dat de stichting in de Friese samenleving veel goodwill heeft, geeft vertrouwen voor de toekomst. “De provincie verschaft ons als monumentenorganisatie een financiële basis en helpt bij het verwerven van restauratiegelden. Geregeld worden we getipt over regelingen die voor ons interessant zijn en de provincie draagt onze goede naam uit bij landelijke subsidiegevers.”

Toch liggen er ook op het financiële vlak nog flinke uitdagingen. “Met de toename van het aantal kerken, groeit ook de druk op onze staf. Uitbreiding met meer professionals zou mooi zijn. Zo willen we de mogelijkheden onderzoeken om sponsors te werven bij het bedrijfsleven en willen we meer doen aan het belang van onze kerken voor de leefbaarheid van de dorpen. Ook de bevordering van cultuurtoerisme waarin de kerken een prominente plaats kunnen hebben, vraagt meer aandacht.”

Met het bereiken van jongere generaties zijn inmiddels al resultaten bereikt, vertelt Simons. “We merken dat er bij studenten belangstelling bestaat om met ons te werken. Met verschillende hogescholen werken we samen bij het werven van stagiairs en het entameren van onderzoeken. Samen met plaatselijke commissies worden initiatieven ontwikkeld, bijvoorbeeld bij het binnenhalen van vrijwilligers of het programmeren van nieuwe activiteiten. Het zijn allemaal olievlekjes die zich langzaam verspreiden.”

Bij het vijftigjarig bestaan van de stichting voorspelde toenmalig voorzitter Jan Kersbergen dat het bezit zou kunnen uitgroeien tot honderd kerken. Hester Simons maakt daar niet per se een doelstelling van, maar ze denkt wel dat een of twee kerken erbij per jaar reëel is de komende tijd. “Kwantiteit op zich is niet het doel. We zijn op veel plaatsen in gesprek met kerken, maar het initiatief ligt altijd bij hen. Soms gaan er jaren overheen voordat we tot een overname komen, en soms ketst het ook af. Verder zal moeten blijken hoeveel bezit we aankunnen.”

In vorige functies heeft Simons geleerd om in netwerken te opereren. Ze zoekt steeds het gesprek met mensen en organisaties die raakvlakken hebben met het werk van de stichting, zowel lokaal als op provincieniveau en landelijk. “Je kunt elkaar versterken en van elkaar leren. En dat maakt het werk ook zo interessant. Elke dag brengt weer nieuwe ervaringen.”

Van de excursiecommissie

NAJAARSEXCURSIE OP ZATERDAG 8 OKTOBER 2022

Op zaterdag 8 oktober bezichtigen wij drie kerken: de Krústsjerke in Burgum, de Mariakerk in Buitenpost en de Augustinitsjerke in Augustinusga. Kerken met een rijke historie die zich daarin graag laten zien. De lezing en de rondleiding in de kerken worden verzorgd door leden van de excursiecommissie. Wie met de bus langs de drie kerken wil reizen, kan zich voor het dagarrangement aanmelden.

Augustinitsjerke. Foto beeldbank van de SAFT

AUGUSTINUSGA

De Augustinitsjerke (Augustinuskerk) is een gotische zaalkerk met spitsboogvensters uit de 15^e eeuw. De kerk is gesticht door het klooster in Gerkesklooster en werd gewijd aan St. Augustinus. De bouwstijl toont overeenkomsten met kerken in Oost-Groningen en Westfalen die net als de Augustinitsjerke hoorden bij het bisdom Munster. Vanuit de verte is deze kerk met zijn hoge 13^e eeuwse toren duidelijk te zien. In de kerk zijn tijdens een restauratie in 1883 twee gewelfschilderingen en twee muurschilderingen gevonden. Op de noordmuur zien wij een muurschildering van St. Christoffel, patroonheilige van schippers, pelgrims en reizigers. Op de prachtige kruisribgewelven zijn twee delen van engelkopjes te zien. Andere bezienswaardigheden zijn o.a. een koperen lessenaar (1778), een herenbank met familiewapen (1650) en twee overhuifde herenbanken (18^e eeuw).

BURGUM

De Krústsjerke (Kruiskerk) van Burgum is een kerk met een rijke historie. We noemen slechts enkele bezienswaardigheden. De rond 1100 uit tufstenen opgetrokken toren en de westmuur zijn nog getuigen van de toen eenbeukige kerk die gewijd was aan de Heilige Martinus. In ongeveer 1200 en daarna zijn er herhaaldelijk verbouwingen geweest, waarbij het Berghklooster dat in 1581 gesloopt werd veel architectonische invloed had. De romano-gotische bouwstijl is nog vrij bepalend. In de kerk ligt een priesterzerk uit 1553. Op de gewelven zien we resten van plafondschilderingen en onder de ramen veel nissen in de muur. Opvallend zijn de geribde

De Krústsjerke. Foto beeldbank van de SAFT

pilaren die in weinig kerken voorkomen. Op een van de banken zien we een paneel met een alliantiewapen met als helmfiguren een hert en een eenhoorn. Het 'uylwerk' uit 1654 werd door de 'schoolmeester' onderhouden. Op de luidklok staat (vertaald): 'Ik verkondig de eredienst, begrafenissen, oproer, brand en wetten, als ik word bewogen, met een doordringende klank'.

BUITENPOST

De Mariakerk van Buitenpost is op 18 mei 2021 overgedragen aan de Stichting Alde Fryske Tsjerken. Het is een van de fraaiste dorpskerken in Friesland, aldus Willem Hansma in het Tijdschrift van juni 2021. De naam van de kerk is ontleend aan een steen bij de ingang waarop in een zegenbede de naam Maria is vermeld. De toren die uit de 12 eeuw stamt en in en na de 16^e eeuw een aantal keren vernieuwd, is het oudste deel van de kerk. Na een blikseminslag in 1956 is de spits vernieuwd. Het kerkmeubilair dateert uit verschillende eeuwen en laat een

Het doopvont in de Mariakerk. Foto beeldbank van de SAFT

zeer gaaf geheel zien. De preekstoel met rococo-snijwerk uit 1769 draagt een fraai doopbekkenhouder en vormt met het doophek een prachtig geheel. De kerk bezit een aantal herenbanken met de wapens van o.a. Livius van Scheltinga uit de tweede helft van de 17^e eeuw. Het 15^e eeuwse zandstenen doopvont in gotische stijl is besneden met duivelskoppen en gedecoreerd met afbeeldingen van Petrus met de sleutel, Paulus met het zwaard, het Godslam met de kruisvaan en de zichzelf in de borst pikkende en zijn jongen voederende pelikaan als symbool van de zichzelf opofferende Christus.

Kortom: de Mariakerk is een kerk met een bijna museale status.

PRAKTISCHE INFORMATIE

De kerken zijn op 8 oktober van 11.30 – 17.00 uur gratis te bezichtigen. Er vinden regelmatig lezingen en rondleidingen plaats. In de kerk is een brochure met kerkbeschrijvingen voor € 3,- verkrijgbaar. U kunt de brochure ook downloaden (www.aldefrysketsjerk.nl).

Vervoer per bus

Degene die graag met de excursiebus reist en gebruik wil maken van de lunch kan zich voor 30 september a.s. aanmelden (info@aldefrysketsjerk.nl).

De kosten bedragen: € 50,- (brochure, bus, lunch, koffie/thee)

De excursiebus vertrekt om 11.00 uur uit Leeuwarden en komt daar rond 17.00 uur weer terug. De bus staat geparkeerd tegenover het lijnbusstation bij het gebouw 'Tot Maandag' (Het vroegere Aegongebouw). Het lijnbusstation bevindt zich links van het spoorwegstation, gezien vanuit de uitgang.

Adressen van de kerken:

Augustinitsjerke Geawei 15, Augustinusga

Krústsjerke Nieuwstad 5, Burgum

Mariakerk Oude Havenstraat 1, Buitenpost

MARIE-ANNE DE HARDER

De kerkenspraak

Naar de kerk om nieuws

De kerk van Hegebeintum had in 1960 nog een zwart bord naast de noordelijke ingangsdeur. Foto RCE

In 1967 schreef de hervormde theoloog A.A. van Ruler een boekje getiteld *Waarom zou ik naar de kerk gaan?* Vele antwoorden zijn op deze vraag mogelijk, maar de kans is groot dat iemand uit de achttiende eeuw er maar één antwoord op had: 'Om nieuws'. Al vanaf de middeleeuwen was het gebruikelijk dat na de kerkdienst 'publikatiën werden afgelezen in de kerk'. En nog in 1817 schreef de gouverneur van de provincie Vriesland dat tijdens deze zogenoemde kerkenspraak de volgende zaken dienden te worden vermeld: 'Alle zoodanige stukken, welke vanwege Zijne Majesteit en voorts op last van algemeene, gewestelijke of plaatselijke autoriteiten, ter kennis van de ingezetenen behooren gebragt te worden'.¹

Aanvankelijk las de predikant de mededelingen voor, maar later deed de koster of de schoolmeester het; eerst meteen na de preek, maar dat werd verschoven naar het einde van de kerkdienst. Niet alleen berichten van lagere of hogere overheden werden gelezen, ook particulieren konden hun noodzakelijke boodschappen

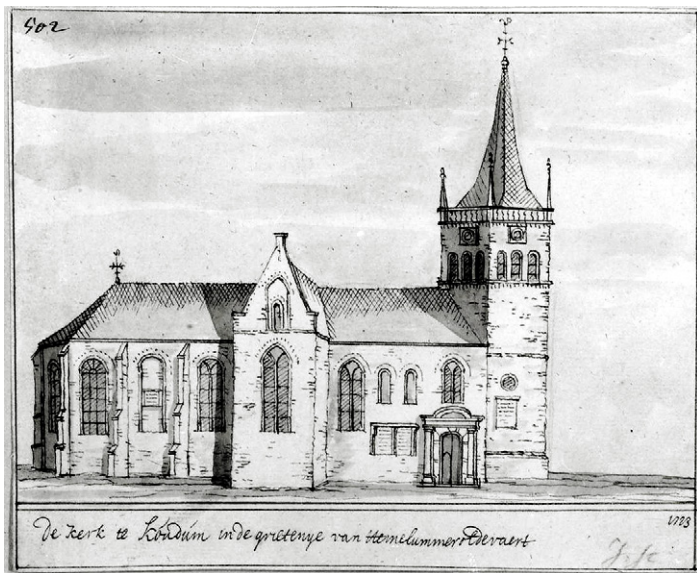
laten afkondigen. Het ging in alle gevallen om berichten waarvan de inhoud niet gemist mocht worden door de bevolking, zoals allerlei soorten belastingen, lotingen voor het leger, regelingen van de waterschappen, collecten in de gemeente, verkopen en verpachtingen, notariële publicaties en berichten het eigen landbouwleven rakende. In deze zin was de kerkenspraak een 'prae-journalistisch communicatiemiddel waarbij de kerk een centrale positie innam'.²

Waarom werd er dan geen krant gelezen door de kerkgangers? De *Leeuwarder Courant* was al in 1752 opgericht! Het punt is dat in die tijd het analfabetisme nog wijdverbreid was. Bovendien was de krant duur. Zeker na de invoering in 1812 van het dagbladzegel, de overheidsbelasting op kranten, was de krant alleen nog betaalbaar voor de elite. Al met al was de kerkenspraak te beschouwen als een gesproken dagblad en daarom bijna niet weg te denken uit de kerk.

Toch waren er die grote bezwaren hadden tegen deze vermeende ontheiliging van de kerkgang. Dominee R. Damsté in Boornbergum schreef in 1817 aan de grietman

Bij de kerk van Sybrandahûs is het bord ergens tussen 1959 en 2022 verschoven van plaats. Foto's RCE en Louw Dijkstra

De kerk van Koudum op een tekening van Stellingwerff in 1723. Naast de ingang zijn tekstborden te zien

van Smallingerland én aan de synode dat hij voortaan verschoond wilde blijven van de toezending van stukken die voorgelezen moesten worden. Hij vond dat dat de kerkenspraak niet thuishoorde in de kerk, omdat de luisteraars dan bepaald werden bij onderwerpen die afbraak doen aan het godsdienstig gevoel dat tijdens de kerkdienst is ontstaan. Damsté kreeg in eerste instantie het verwijt dat hij zich als jonge en onervaren predikant te onvoorzichtig had uitgelaten over zaken waar hij geen oordeel over kon hebben.

Toch kon een verandering niet uitblijven. De oplossing die de synode uiteindelijk suggereerde was om plaats en tijd van de voorlezing te veranderen. Voortaan zouden 'alle afkondigingen die tot de Godsdienstoeffening in geene betrekking staan' worden gedaan na de zegen, vanaf het orgel, of op het kerkhof, of buiten bij de kerkdeur. Een aantal plaatselijke kerken in Friesland was het hier niet mee eens. Hun argument was dat de kerkenspraak de enige manier was 'om de ingezetenen met hunnen verplichtingen en belangen bekend te maken'. En dat moest in de kerk en niet daarbuiten. Buiten de kerk was niet handig want 'bij onweder of koude, zouden de kerkgangers hier niet na blijven staan luisteren'.³

Penning die in 1869 werd uitgereikt aan Maurits van Lee van het Anti-dagbladzegel-verbond na de afschaffing van het dagbladzegel. Coll. Belasting en Douanemuseum

De kerkbesturen proberen dan uitzonderingen te vinden: de kohieren van de grondbelasting moesten beslist in de kerk worden gelezen evenals de geldinzameling voor de diaconie-armen, de oproepen van lotelingen voor de nationale militie etc.

Uiteindelijk besloot de synode in 1842 definitief de kerkenspraak af te schaffen, althans in de kerk en door kerkelijke figuren. De grote vraag was alleen waar de afkondigingen dan moesten plaatsvinden. De plattelanders protesteerden, want wat gebeurde er als zij door onwetendheid hun verplichtingen niet konden nakomen? Het maatschappelijk leven dreigde ontregeld te worden. Belastingen werden niet of minder geïnd, allerlei verplichtingen op het land werden verzaakt, zoals het onderhoud aan sloten, wegen en bruggen.

De grietenij Smallingerland komt dan met een fraaie oplossing voor het probleem: schrijf alles op een bord dat aan de kerk gehangen wordt. In drie Friese gemeenten zijn dergelijke 'zwarte borden' genoemd: Ferwerderadiel, Tytsjerksteradiel en Hemelum Oldeferd. Wat overigens niet betekent dat ze elders niet zijn gebruikt. Maar de borden zijn bijna nergens meer te zien, dus moeten we vrezen voor een al te enthousiaste opruimwoede van de plaatselijke kerkbesturen!

De borden konden niet alles oplossen, want het probleem van de lage geletterdheid van de inwoners op het platteland bleef bestaan. Overigens werd niet alleen in de kerk het nieuws voorgelezen. Ook in de herbergen en op de markt werd het nieuws doorgegeven, soms door rondtrekkende marskramers of door liedjeszangers.⁴

En toen waren er zomaar ineens de dagbladen die ook het platteland binnen druppelden. In 1869 was het dagbladzegel afgeschaft na protesten van onder meer het in 1867 opgerichte Anti-dagbladzegel-verbond. De krant werd betaalbaar. Hoewel dat niet direct betekende dat er veel individuele abonnementen werden genomen; daar prakkiseerde men ten plattelande nog niet over. Nee, de krant werd aanvankelijk voorgelezen op het plein. Pas later werd één krant gelezen met de gehele buurtschap.

Een wel heel bijzonder neveneffect van de afschaffing van de kerkenspraak was de afname van het kerkbezoek. Natuurlijk zijn daar meer oorzaken van te noemen, maar daarop ingaan past niet in het geheel van dit artikel...

Marie-Anne de Harder is kerkhistoricus en redactielid van *Alde Fryske Tsjerken*

Noten

- 1 H.J. Prakke, *Kerkgang om nieuws. (De kerkenspraak)* (Assen 1955) 34
- 2 M. Broersma, *Beschaafde vooruitgang. De wereld van de Leeuwarder Courant 1752-2002* (Leeuwarden 2002) 28
- 3 H.J. Prakke, *Kerkgang om nieuws*, 26
- 4 D. van Weezel Errens, 'Zwarte borden in het Noorden'. In: J.E.A. Kroesen e.a. (red.), *Religieuze ruimte. Kerkbouw, kerkinrichting en religieuze kunst. Feestbundel voor Regnerus Steensma bij zijn vijftigste verjaardag* (Zoetermeer 2002) 102

De foto's bij dit artikel zijn van Art Decor tenzij anders vermeld

HANS WILLEMS

Conserveren en scheppen

*Restaurator en kunstschilder
Randolph Algera*

Meestal is het hun werk om eeuwenoude interieurs te conserveren. Soms krijgen zij ook de kans om naar eigen inzicht een geheel nieuw, maar historisch verantwoord interieur te scheppen. Randolph Algera en zijn partner Gabriëlle Westra uit Heerenveen hebben op heel wat kerken en andere monumenten hun stempel kunnen drukken met hun bedrijf Restauratoren en Kunstschilders Art-Decor.

Randolph Algera (56) is restaurator en kunstschilder en combineert die twee vakgebieden op een geheel eigen wijze. Verschillende prijzen sleepte hij in de wacht met zijn aanpak van interieurs van kerken, landhuizen en andere

monumentale panden. De laatste jaren was hij actief in verschillende bezittingen van de stichting Alde Fryske Tsjerken. Zo restaureerde hij zestien rouwborden in de kerk van Hegebeintum en nam hij het houtwerk in de kerk van Kortehemmen onder handen. Ook conserveerde hij de verflaag op het orgel van de Mariakerk in Buitenpost die eind vorig jaar door de stichting werd overgenomen. Het fraaiste voorbeeld van een interieur dat hij samen met Gabriëlle Westra nieuw schiep is de rooms-katholieke Sint Clemenskerk in Nes (Ameland) die na de verwoestende brand in 2013 in volle glorie herrees. (zie kader). Algera groeide op in Wolvega en beschouwt het hele Noorden als zijn werkgebied. "Verhuizen naar het Westen zou voor het werk interessant kunnen zijn, maar

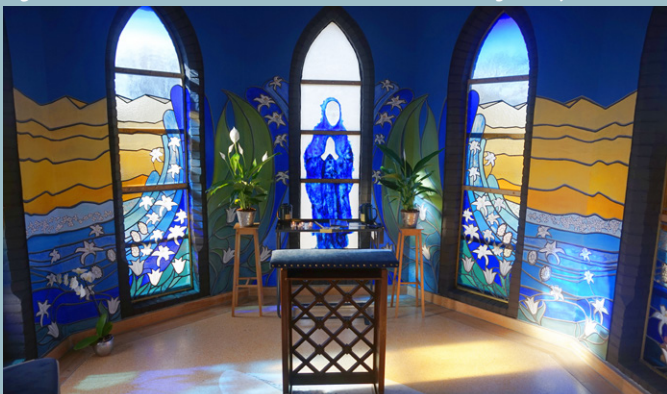
Randolph Algera en Gabriëlle Westra. Foto Simon Bleeker

Overzicht van de Clemenskerk

Algera en Westra aan het werk in de Clemenskerk. Foto Regina Beljaart

De Mariakapel

Uit zijn as herrezen

In de Sint Clemenskerk in Nes (Ameland) kreeg Randolph Algera min of meer de vrije hand om na de herbouw van de afgebrande kerk (bouwmeester Pierre Cuypers, 1878) het interieur een nieuw aanzien te geven. “Ik kwam eigenlijk voor het herstel van de gewelfschilderingen die voor een klein deel de brand hadden overleefd. Al gauw kwam ik tot de conclusie dat het daarnaast goed zou zijn om ook nieuwe schilderijen te kiezen met een eigentijdse en voor Ameland kenmerkende invulling. In overleg met het kerkbestuur is toen een geheel nieuw plan tot stand gekomen voor meubilair, de wanden, de ramen en de verlichting.”

Het aantal glas-in-loodramen ging van achttien naar dertig, met daarop onder andere de vier evangelisten, de van Ameland afkomstige kardinaal Jan de Jong, maar ook eigentijdse figuren als Moeder Teresa en paus Johannes Paulus II met een kind dat hem vastlegt op een selfie. En dat alles afgebeeld tegen achtergronden die de landschappen van Ameland verbeelden, met als thema eb en vloed.

Bijzonder is dat Algera alle negativiteit uit de voorstellingen heeft gefilterd. Zo wordt bij Titus Brandsma niet gerefereerd aan het concentratiekamp waar hij stierf, maar aan zijn strijd voor het vrije woord. De Dwaze Moeders van Argentinië zijn niet verdrietig over hun verlies, maar verblijd door het terugvinden van een van hun zonen. In het koor is met trompe-l'oeil techniek een mozaïek-dooptont gemaakt, terwijl elders met een soort 3D-effect schelpen, gordijnen en een Mariabeeld zijn gerealiseerd. Rond het koor trekt een grote muurschildering van de wonderbare visvangst de aandacht. In het plafond herinnert een mozaïek van een feniks aan het wonder dat de kerk uit zijn as herrees.

Algera kreeg overigens niet in alles zijn zin op Ameland. Zijn plan om met de opstelling van de kerkbanken een bootvorm te realiseren, leed schipbreuk. “Maar zeg nou zelf, wie mag er in deze tijd nog een compleet kerkinterieur ontwerpen en uitvoeren? Dit is toch uniek.”

Presentatie van de gerestaureerde rouwborden in Hegebeintum. Foto AFT

Friesland is ook een prima uitvalsbasis, en ik heb me hier altijd thuis gevoeld.” Op zijn zestiende begon hij als huisschilder, maar ook toen al trokken kunst en cultuur hem. Via avondstudies krikte hij zijn kennis en vakmanschap op en uiteindelijk belandde hij op het pad van decoratie en restauratie. “Dat studeren is trouwens altijd doorgegaan. Waar het maar kon heb ik me laten bijscholen, ook in het buitenland, onder andere in Florence, Parijs en New York.” In 2015 zette hij de kroon op al die studies met het meesterschap in de schilderkunst aan de Klassieke Academie voor Schilderkunst in Groningen.

De beroepsmatige switch kwam geleidelijk tot stand. “Als huisschilder begin je vaak met nieuwbouw. Mij trok al gauw het moeilijker werk aan monumentale panden. Zo kwam ik in dienst bij een internationaal opererend decoratiebedrijf.” In 1994 deed zich de gelegenheid voor om voor zichzelf te beginnen, en die kans greep Algera met beide handen aan. “Het bedrijf waar ik werkte had ingeschreven op de restauratie van een kerk in Oldemarkt, maar kreeg die klus niet. De concurrent die er wel in stapte, vroeg mij of ik voor hem wilde werken.” Dat was het begin van Art-Decor, de naam waaronder Algera als zelfstandige zijn diensten aanbiedt.

De laatste jaren krijgen universitair opgeleide mensen dikwijls de voorkeur bij instanties als de Rijksdienst voor het Erfgoed, zegt Algera. “Wat dat betreft ben ik een vreemde eend in de bijt aan het worden. Ik heb geen academische graad, maar wel veertig jaar ervaring en een universitair denk- en werkniveau. Ik volg jaarlijks cursussen, soms aan de Universiteit van Amsterdam. Bovendien werk ik altijd samen met specialisten, want ons vak vraagt steeds vaker om mensen die op een deelterrein tot de top behoren.” De keus om universitair geschoolden voorrang te geven, kan Algera niet altijd billijken. “Talentvolle vakmensen die via het mbo de sector

binnenkomen, zijn zeer waardevol. Helaas ontbreekt er nu een vervolgopleiding voor hen. Daarmee laten we eigenlijk een hele generatie ambachtslieden in de kou staan. Bovendien zijn plaatselijke mensen die goed op de hoogte zijn van conservering goedkoper dan wanneer je deskundigen uit het Westen haalt. En is het goed voor de ontwikkeling van het Noorden.”

Tot de opdrachtgevers van Art-Decor behoren particuliere eigenaren van landhuizen, monumenten en kerken, maar ook gemeenten en stichtingen met historische bezittingen. Voordat het eigenlijke werk begint, vindt historisch onderzoek plaats naar de oorsprong van het interieur, de gebruikte kleuren en andere aspecten die een rol spelen bij de gewenste aanpak. “Je moet in dit vak sowieso een fascinatie voor historie hebben. Er is bijna altijd discussie over doel en middelen van de restauratie. Meestal gaat het om conserveren van wat er is. Maar soms gaat het over reconstrueren. Dan komt de discussie: welke periode neem je als uitgangspunt, hoe ver ga je met het vernieuwen van onderdelen, hoe doe je het beste recht aan de oorspronkelijkheid?” Het streven naar oorspronkelijkheid staat altijd voorop. “Je wilt zo dicht mogelijk bij de bedoeling van de schepper komen, maar er zijn bijna altijd meerdere lagen in het interieur van monumenten. En dan moet er gekozen worden voor een bepaalde periode. Bovendien zijn er enorme ontwikkelingen in materialen en technieken. Daar moet je je voordeel mee doen.”

In de kerk van Hegebeintum, waar Algera in 2019 zestien rouwborden conserveerde, werd door hem geoperd het goud te behouden en de goudverf op te lossen. Zo ontstond een goede harmonie met de borden waarvan het goud nog hoogglanzend was. Er werden in overleg met de Rijksdienst scherpe keuzes gemaakt. “De wapens op de borden waren duidelijk al eens overgeschilderd, terwijl ze natuurlijk uit verschillende tijden

Het gerestaureerde orgel in Longerhouw

dateren. Welke kleur kies je dan? Het is een zoekproces om tot de juiste beslissingen te komen.”

In de kerk van Longerhouw gaf Algera het gerestaureerde Van Dam-orgel in 2019 zijn oorspronkelijke kleuren terug. Het uit 1868 stammende instrument was bij een eerdere opknapbeurt wit geschilderd. Nu schittert het weer in imitatie-mahonie met houtsnijwerk in groen en goud. Voor de Grote Kerk van Hindeloopen koos Algera na uitvoerig kleuronderzoek voor een mix van herstel en vernieuwing. Het interieur was uitgevoerd in oud rose, met witte gewelflakken. Uiteindelijk werd ervoor gekozen een nieuwe invulling te geven met kleuren die Algera zelf aanmaakte. De gewelven werden blauw met witte balken, en datzelfde blauw keerde terug op de vloer. Het meubilair kreeg een lichte tint, het orgel werd opnieuw verguld en het balkon en de deuren zijn uitgevoerd in houtimitatie. “Voor een deel is dat in lijn met hoe de architect het destijds bedoelde. Ik vind het van belang de architectuur te behouden zoals die in de laatste complete fase was bedoeld. Dat doe ik door onderzoek en door de kleurgroepen bij elkaar te houden. Ik pas alleen de kleuren zelf aan waardoor er toch een nieuw interieurbeeld ontstaat.”

De slechte toestand van sommige kerken onderstreept hoe belangrijk het is om de staat van monumentale kerken voortdurend te controleren. Algera vindt het dan ook zorgelijk dat veel kerkelijke gemeenten niet meer de financiën en de menskracht hebben om te waken over hun kostbare bezit. “Een steeds kleinere en ouder wordende groep vrijwilligers houdt de kerken op de been. Je moet er niet aan denken dat de dorpskerken verder achteruitgaan door verwaarlozing. Ze horen zo bij het cultuurlandschap, zeker in Friesland en Groningen.”

Naast zijn werk met Art-Dekor is Algera actief als tekenaar en kunstschilder. Aan de Woudsterweg 4 in Heerenvveen, de ‘oprijlaan’ naar Museum Belvédère, exposeert hij samen met zijn vrouw Gabriëlle Westra in hun eigen

De interieur van de kerk van Hindeloopen na restauratie

atelier ‘Autrevue’, en krijgen ook andere kunstenaars de ruimte. Westra eindigde in 2019 op de achtste plaats van het project ‘Rembrandt leeft!’. Ze was een van de twee schilders die de finale haalden. Voordat corona allerlei zaken stillegde, organiseerden ze ook evenementen als schilderworkshops, ‘art-diners’ en gecombineerde schilderwerken van Randolphs surrealisme en Gabriëlle’s realisme. In Cultureel Hoofdstadjaar 2018 haalden ze tachtig decoratieschilders en kunstenaars uit de hele wereld naar Leeuwarden voor masterclasses, lezingen en demonstraties van bijzondere technieken.

Enthousiast vertelt Algera over een van zijn jongste projecten, het herstel van drie plafondschilderingen in een pand uit 1870 aan het Zaailand in Leeuwarden. Bij de verbouwing tot hotel, grand café en bierbrouwerij werden de schilderingen ontdekt door de nieuwe eigenaren. “Een fantastische vondst.” Randolph en Gabriëlle conserveerden en retoucheerden de werken in volle glorie. “Er is geen plafond in de stad dat zo mooi is.” Naast conservatie verrichtten ze ook imitatiewerk, vergulding en restauratie in het pand waar vroeger een procureur-generaal woonde. Hij had veel kunst van Nederlandse meesters (Mesdag, Israëls) aan de wand. Nu komt er weer kunst aan de wand, dit keer van Nederlandse Masters. De kunstenaars maakten een prachtige verhalende wandschildering (12x3 m), waarin de voorstellingen vanaf zee via boerenland naar de stadsbrouwerij voeren, met portretten van de eigenaar en zijn partner maar ook van de bouwvakkers, als een ode aan de vakmensen.

Gabriëlle wordt enthousiast van lesgeven, het zit in haar bloed. Haar workshops portrettschilderen zijn in hun galerie. Regelmatig organiseren ze exposities, soms met lezingen.

Hans Willems is hoofdredacteur van Alde Fryske Tsjerken

DE GUERNICA DE LA ECOLOGIA VAN CLAUDY
JONGSTRA IN DE DORPSKERK VAN BAAIUM
9 SEPTEMBER T/M 23 OKTOBER

UITGELICHT

Op deze pagina treft u een selectie aan van de vele culturele activiteiten die de Plaatselijke Commissies van de Stichting Alde Fryske Tsjerken organiseren. Samen vormen onze kerken het grootste kleine podium van Fryslân. U kunt in de verschillende kerkjes te kust en te keur op het gebied van exposities, concerten en lezingen. Een overzicht van alle activiteiten treft u aan in de losse UITagenda bij dit blad. De meest actuele informatie vindt u op onze website www.aldefryskekerken.nl onder 'Activiteiten'.

Van harte welkom!

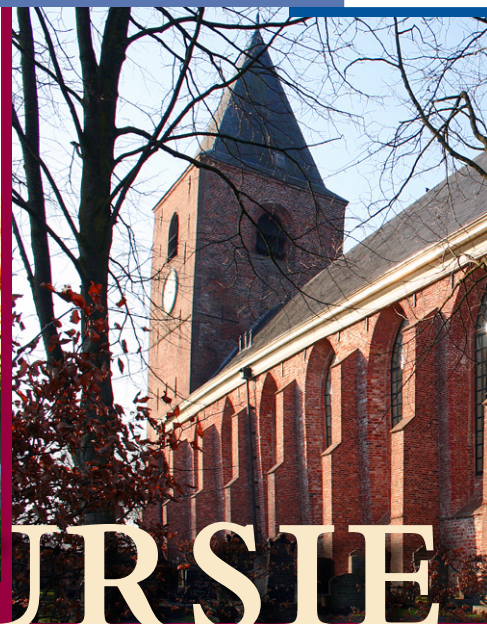

Uitsnede foto van Iris Haverkamp Begemann (zie ook pagina 14)

Maak in september kennis met de Guernica de la Ecologia, het imposante kunstwerk van wolkenstenares Claudy Jongstra! Dit kunstwerk van maar liefst 7 meter breed bij 3,5 meter hoog is tijdens de culturele manifestatie 'Onverwachte Ontmoetingen' te bewonderen in de dorpskerk van Baaium. Naast het kunstwerk wordt er een programma opgezet met als centraal thema 'de duurzame relatie van mens en platteland' wat tot uiting komt in verschillende evenementen. De manifestatie vindt plaats van 9 September tot en met 23 Oktober.

Meer informatie over het programma
van 'Onverwachte Ontmoetingen'
leest u binnenkort op
www.aldefryskekerken.nl

STICHTING ALDE FRYSKE TSJERKEN

KERKEN EXCURSIE

Augustinusga

Burgum

Buitenpost

op zaterdag

8

oktober 2022

van

11.30 tot 17.00 uur

doorlopend

rondleidingen

in de kerken

Kerkbeschrijvingen à € 3,00

in de kerk verkrijgbaar

Voor inlichtingen: 058 213 96 66

of

www.aldefrysketsjerken.nl